

Položaj žena u ranom novovjekovlju. Književnice, muze, heroine i intelektualke.

Svi srednjovj. autoriteti, od Jeronima, Avicenne, Alberta Velikog i Tome Akvinskoga ponavljali su Aristotelovo uvjerenje da su muškarci moralno i intelektualno superiorni ženama. Ključni je argument u tome bila tjelesna snaga muškarca, ali i mišljenje da je on racionalno i intelektualno nadmoćno biće, za razliku od iracionalnog i senzualnoga ženskog bića. Argumentacija veće vrijednosti muškarca išla je tako daleko da je oduzimala ženama i prednost njihove uloge u rađanju djece. Tvrdilo se da je isključivo muškarac taj koji stvara novi život, dok je žena samo pasivni receptor ili, kako su govorili, posuda. Mnogi pisci tumačili su rođenje žene kao pogrešku prirode, smatrajući da priroda uvijek nastoji stvoriti savršenstvo, tj. muško biće, a kada dođe do pogreške, rađa se žena. Ključni dokaz izveden je iz *Biblije* – muškarac je stvoren prvi, od gline, a žena druga, od muškarca, pa mu je prema tome i podređena. U tom su duhu mnoga filozofska, medicinska i knjiž. djela isticala nedostatke žena, od lascivnosti i zavodništva do nesposobnosti, prevrtljivosti i pasivnosti. Smatralo se da žena može biti dobra i puna vrlina jedino ako ju muškarac zauzda i nadzire, što je bila njegova dužnost. Međutim, bilo je i drukčijih mišljenja o vrijednosti ženskoga bića i odnosima spolova. Paradoksalno, tomu je ponajprije pridonijela Crkva stajalištem da je žena jednako tako dio Božjega plana kao i muškarac, ima jednako vrijednu dušu pa je zato i jednaka muškarcu. Crkv. doktrina o sporazumu supružnika koji čini brak bila je osobito značajna za porast važnosti žena i njihove volje, budući da ih u činu sklapanja braka smatra ravnopravnima muškarcima. Marijanski kult također je pridonio novim shvaćanjima o vrijednosti žena i poboljšanju njihova položaja. Žene su se upravo unutar Crkve počele afirmirati kao kreativne osobe. Svetice, mističarke i duhovne pjesnikinje ostavile su svoja imena i plodove svojega duha. U svjetovnom okruženju, novi su se osjećaji pojavili u književnosti. Novi pojam »udvorne ljubavi« velika je inovacija kasnoga srednjovjekovlja, koja je bitno utjecala na promjenu odnosa među spolovima. Od XIV. st. počela se razvijati diskusija o ženskom pitanju, pa je tijekom sljedećih stoljeća nastalo mnogo tekstova o tome. Među sudionicima te rasprave većinom su bili muškarci, ali bilo je i žena koje su ostvarile dubok utjecaj na novi način razmišljanja. Ti su tekstovi promovirali ideju da žena nije inferiorna muškarcu, nego je samo različita, a u svojoj različitosti jednako je tako savršena i vrijedna. Štoviše, pojavilo se mišljenje da je žena savršenije biće od muškarca, ne samo zbog toga što rađa novi život nego i zbog osjećajnih i umnih značajki. Činjenica da je žena stvorena od ljudskog bića, a ne od zemlje, postala je dokazom njezine superiornosti. Dubr. plemkinja Marija Gundulić, supruga Nikole Vitkova

Gučetića, pridružila se toj raspravi posvetom prijateljici Cvijeti Zuzorić (*Razgovor o Aristotelovoj Meteorologiji – Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele*, 1584). Po njezinu mišljenju, muškarci govore da su žene nesavršen spol zato što su to pročitali i naučili, a kada sami o tome razmišljaju osjećaju drukčije, vole žene i smatraju da je ženski spol savršen, čak i savršeniji od muškoga. U stvarnosti, žene su živjele ovisno o društvenom i obiteljskom statusu. I njihov se pravni status razlikovao od sredine do sredine.

Dubrovački srednjovjekovni pravni sustav počivao je na rimsko-bizantskom naslijeđu, dograđenom i preoblikovanom prema potrebama autonomnoga grada. Taj je pravni okvir s jedne strane štitió žene zakonima o zaštiti miraza, a s druge ih je strane tretirao kao tek djelomično poslovno sposobne osobe. Žena je morala znatno više paziti na svoje ponašanje. Od nje se očekivalo da bude stalno zaposlena i obdarena mnogim vrlinama, osobito stidljivošću, skromnošću, čednošću, šutljivošću i umjerenošću. Nakon odgoja u kući, mlade su žene odlazile u kuću muža ili u samostan, prema odluci oca ili tutora. U Dubrovniku su se rano udavale, oko šesnaeste ili osamnaeste godine, i potom rađale djecu, prosječno svake druge godine. Smrtnost u porođaju i trudnoći bila je vrlo visoka pa su trudne žene redovito sastavljale oporuku računajući na mogućnost da neće preživjeti porođaj. U muževoj kući živjele su nešto slobodnije nego u očinskoj, ali su ipak ugl. bile ograničene na život unutar kuće jer nisu sudjelovale u poslovima vezanim uz javni život grada. Izlasci uglednih žena, a pogotovo djevojaka, svodili su se na odlaske u crkvu i posjete rođacima, a neki pisci, među kojima i Gučetić, prosvjedovali su čak i protiv toga da borave na prozoru. Po njegovu mišljenju, plemićkim djevojkama dolikuje sjediti kod kuće i učiti kuhati, vesti, presti i tkati, jer će samo takve, umjerene i razborite djevojke, biti na čast obitelji i plemićkom statusu. Žene iz nižih društ. slojeva bile su mnogo slobodnije i gospodarski aktivnije. Javni prostor, glasoviti mediteranski trg, bio je rezerviran za muškarce, dok je dužnost žena bila čuvanje kućnog ognjišta. Česta odsutnost muževa zbog trg. poslova povećavala je njezine nadležnosti domaćice i gospodarice. Muškarci su odlučivali o raspodjeli novca, obiteljskoj imovini, brakovima i karijeri potomstva, a žene su upravljale kućanstvom u svakodnevnim aktivnostima. Nadgledale su rano obrazovanje djece i imale gl. ulogu u kućnim ritualima i pobožnosti. Ženski prostor bili su kuća i susjedstvo, dok su prostorom polit. moći i javnoga života gospodarila muška vlastela. U obitelji i susjedstvu žene su stvarale svoje mreže, koje nisu bile povezane nitima politike, moći i staleških veza, nego prijateljstvom i solidarnošću. Stroga zatvorenost i bilinearnost dubr. vlastele davala je iznimno značenje čistoći njihova plemićkog podrijetla. Za plemićki status bilo je nužno imati majku plemenite krvi. Tako je podrijetlo žena u dubr. prilikama bilo mnogo važnije za vlasteosku stalešku politiku nego u drugim grad. republikama toga doba. Međutim, pripadnost povlaštenom staležu nije omogućivala dubr. vlastelinkama da ostvare politički i društ. utjecaj, kao što su činile plemkinje u eur. gradovima

i na dvorovima. Imale su određeni društ. utjecaj koji su stjecale ugledom obitelji, plemićkim statusom i mirazom, odijevanjem, ponašanjem i krugovima u kojima su se kretale. Model ponašanja, koji je dubr. društvo zahtijevalo od svih žena, za vlastelinke je bio postrožen zahtjevima staleža. Znalo se koliko novca djevojka mora donijeti u miraz, a ako obitelj nije bila dovoljno imućna, sve kćeri za koje nije bilo novca morale su poći u samostan sv. Klare, ne po pozivu vlastitoga duha, nego zato što nisu imale miraz. Broj onih koje su u samostan stizale po obiteljskoj odluci znatno je nadmašivao broj djevojaka koje su o tome osobno odlučile. Mnoge od njih bile su zaređene vrlo mlade, čak i mlade od deset godina. Unutar zidina samostana, »mrtve za svijet«, neke su odrastale u vjerskoj duhovnosti i molile za one koji su ostali u svijetu, ali su mnoge provodile život čupajući kosu i »tukući u kame«. U poslovnom životu dalm. gradova žene su teško nalazile svoje mjesto. Statuti su im dopuštali trgovanje, raspolaganje stečenim dobrima, ulazak u bratovštine i sudjelovanje na sudu, ali uz velika ograničenja. Mirazni sustav uvelike je utjecao na smanjivanje njihove gosp. djelatnosti. Uvriježeno shvaćanje o slabosti, lakomislenosti i neznanju žena urodilo je time da su statuti štitali njihovu imovinu kao da je riječ o *pupilima*. Svu brigu o tim dobrima vodili su muški rođaci ili službenici općine. Naime, žene u to doba nisu bile u potpunosti pravno sposobne pa nisu mogle samostalno nastupati u sudskom procesu i u javnim poslovima, nego tek preko posrednika. No, bez obzira na ograničenja, trg. duh koji je vladao u Dubrovniku i u drugim gradovima, zahvatio je i žene. Njihovo sudjelovanje u privredi uvelike je ovisilo o tome kojem su staležu pripadale. Neke su plemkinje vodile velike poslove i raspolagale velikim svotama novca, ali su, statistički gledano, žene nižega društ. položaja imale mnogo šire mogućnosti za privr. djelatnosti. One su imale i veća prava u odnosu prema mužu i rođacima te su slobodnije raspolagale imovinom, kako vlastitom tako i onom stečenom u braku. Zbog potrebe za dodatnom zaradom, uz kućne obveze prihvaćale su različite poslove. Žene iz viših građ. slojeva, supruge veletrgovaca, antunina i lazarina, u mnogočemu su slijedile način života vlasteoskih žena, ali su ipak bile slobodnije od njih. Imale su visoke miraze, nakit i raskošne haljine, lijepe kuće te sluškinje i sluge. Neke od njih bile su upisane i u bratovštinu antunina pa su i njihova imena zabilježena u matrikuli te bratovštine i u genealogiji antunina. Članstvo u bratovštini bila je jedna od mogućnosti njihova života izvan kuće i obitelji, a donosilo im je i društ. prestiž. Pučanke iz nižih slojeva obrađivale su zemlju, vlastitu ili zakupljenu. Neke su žene imale stalna zanimanja: pekarice, predilje, tkalje, krčmarice, piljarice, pralje. Žene obrtnika nerijetko su pomagale muževima u njihovim djelatnostima. Siromašne su žene radile u najmu ili su prihvaćale službu za stan, hranu i malu plaću. Udane žene poslovale su uz dopuštenje muža ili sina, uz njihovo posredovanje. Oni su ih zastupali i u poslovima i na sudu. U velikom broju slučajeva tražilo se i odobrenje građ. vijeća. Zakonska prava udanih žena bila su u tom smislu uža od prava udovica, no mnoge su ipak bile vrlo djelatne jer su ih muževi, odlazeći na trgovačka ili

diplomatska putovanja, imenovali prokuratoricama svojih dobara. Tada su im se otvarale mogućnosti svakovrsnoga gosp. djelovanja koje im inače ne bi bilo dostupno. Udovica je u Dubrovniku bilo mnogo, zbog dobne razlike između njih i muževa, pa je problem njihova zbrinjavanja imao široke razmjere. Žene nisu nasljeđivale muževu imovinu, nego su dobivale samo pravo doživotnog uživanja prihoda s njegovih posjeda. Ako bi muževom oporukom bila imenovana gospodaricom, žena je dobivala velika ovlaštenja nad imovinom i nad maloljetnom djecom. To nije bilo riješeno pravnim propisima, nego je odluka bila u potpunosti prepuštena volji oporučitelja. Žene koje nisu imale pravo *uzufrukta* ni uzdržavanje zapadale su u bijedu zajedno s djecom. Morale su se zaduživati, zalagati nekretnine ili sklapati ugovore o uzdržavanju sa zetovima i drugim rođacima, pogotovo ako su htjele priskrbiti miraz kćerima. U slučajevima krajnje oskudice udovice su tražile pomoć općinskih vlasti ili tutora svoje djece, koji su bili ovlašteni da odlučuju o njihovu uzdržavanju. U posebnim je okolnostima udovički položaj donosio prednosti. Bez obzira na ograničenja, žene su mogle slobodnije poslovati nakon smrti muža nego za njegova života. Sjajni poslovni uspjesi pojedinih žena pokazuju njihovu vještinu i sposobnost da vode poslove jednako dobro kao i muškarci. Međutim, to su mogle ostvariti samo u iznimnim okolnostima. Nasuprot tim primjerima, većina žena proživjela je cio život pod patronatom muškaraca, ograničivši nadležnosti, znanja i sav svoj svijet na kućni, obiteljski život. Žene nisu imale jednake mogućnosti obrazovanja kao muškarci. Nisu pohađale školu, nego su u kući dobivale poduku o kućanstvu i osnovama kršć. vjere, braku i djeci. Nije bilo uobičajeno slati djevojčice u samostan radi izobrazbe, kao u Italiji. Čak su i među vlastelom rijetki smatrali da njihove kćeri moraju steći neka druga znanja. Među trg. ženama bilo je onih koje su znale pisati i računati pa su vodile muževe poslove za njegove odsutnosti. Međutim, nešto više od osnovne pismenosti na hrvatskom ili tal. jeziku bilo je vrlo rijetko među ženama. Sredinom XV. st. Benedikt Kotruljević se opravdavao pred sugrađanima zbog toga što je školovao kćeri. Taj slučaj bio je izniman, no ipak je naznaka novoga mišljenja, koje će u sljedećem stoljeću doći do izražaja u nekoliko samosvjesnih žena: C. Zuzorić, M. Gundulić, Nikoleta Rastić, Margareta Menčetić i sestre Julija i Nada Bunić, a od potonje se sačuvala i pjesnička zbirka *Obrana rima i proza gospođe Speranze Vittorije Bona, u obranu njezine časti, a protiv onih koji su je oklevetali svojim rimama* (*Difesa de le rime et prose de la signora Speranza, et Vittoria di Bona in difesa di suo honore, et contraquelli, che ricercò farli infamia con sue rime*, 1569). Sve su to žene novog doba koje nisu bile samo nadahnuće muških stihova, nego su izravno sudjelovale u duhovnom životu grada. Humanistički senzibilitet prema osobnosti isticao je značajke ženskog uma i, barem u nekim slučajevima, urodio povećanom ženskom samosviješću i muškim divljenjem. Najbolji primjer dao je N. Gučetić, učinivši suprugu Mariju i C. Zuzorić sudionicama platoničkih dijaloga o ljepoti i ljubavi (*Dijalog o ljepoti / Dijalog o ljubavi – Dialogo della bellezza / Dialogo d'amore*, 1581). Onima koji se čude

što je u platoničke dijaloge uveo dvije žene poručuje da one mogu bolje od ostalih raspravljati o ljubavi i ljepoti, kojima ih je priroda darežljivo obdarila, ali i to »da žene mogu bolje od muškaraca usvojiti svaku znanost, jer spoznaje dolaze preko osjeta, a ženski je osjet istančaniji, pa im je i um savršen«. Njegova supruga Marija ostavila je i osobno motrište o ženama i njihovu položaju u odnosu na muškarce, u glasovitoj obrani prijateljice C. Zuzorić. Međutim, nova »jednakost« bila je ograničena na područje književnosti i učenosti, dok u stvarnom životu nije bilo nikakvih promjena, štoviše, položaj se žena čak pogoršao. Dubr. žena u renesansi je i dalje bila ovisna o muškarcu, a njezina gospodarska uloga bila je drastično manja nego u sr. vijeku. Procvat trgovine u kasnom sr. vijeku doveo je do ograničenja poslovnih prava i mogućnosti žena, pogotovo onih koje su pripadale višim društv. slojevima. Upravljanje kapitalom pripadalo je samo muškarcima. No, upravo je razmišljanje o ljubavi i ljepoti, ženskom umu i vrlinama, otvorilo proces emancipacije žena. Nakon kriza kasnoga srednjovjekovlja, eur. stanovništvo se povećalo i diversificiralo, što je omogućilo različite oblike društvenog i privatnog života. Reformacija i katolička obnova na neko su vrijeme potisnule značenje tih promjena, jačanjem sprege crkvenih i svjetovnih institucija u nadzoru nad privatnim životom čovjeka, no idejni temelji novog odnosa prema ženama, ljubavi i odnosu žena i muškaraca bili su postavljeni.

Bira Marulić, sestra Marka Marulića i prva književna kritičarka

Bira kojoj je puno ime bilo Elvira sestra je velikog književnika Marka Marulića koju spominje njegov učeni biograf i prijatelj Franjo Božičević Natalis. O Biri on govori u vezi sudbine Marulićevih književnih rukopisa pa kaže: *Kod nje (misli kod Bire) se nalaze mnogobrojna književna djela i poslanice s poticajima za čestit i blažen život , što ih je na pučkom jeziku i vlastitom rukom napisao sam Marko Marulić .* Inače svojoj sestri Marulić je u oporuci ostavio sat što ga je dobio od bana Petra Berislavića a također i jedno Evanđelje koje je vlastoručno oslikao. Zna se također da je Bira iz roda splitskih Marulića bila benediktinka a bratove rukopise ona je posjedovala ne zato što ih je željela spasiti nego zato jer ih je očito prepisivala, proučavala i drugima tumačila. Njezin samostan bio je posvećen svetom Arniru i nalazio se u sjevernim zidinama Dioklecijanove palače. Bira bi po tomu svakako bila prvom Dalmatinkom za koju se može pretpostaviti da se bavili književnim radom, da je sakupljala književna djela i proučavala njihove teme i sadržaj. Znanstvenici se već dugo trude da otkriju koji su se to rukopisi nalazili na njezinom stolu i što je uopće ona od bratovljevih spisa posjedovala. Čini se da je Talijan Carlo

Verdiani bio na pravom tragu kad je još 1973. za jedan rukopis firentinske provenijencije u kojem ima proznih moralističkih spisa, molitava, poezije i prikazanja dokazao da je bio Marulićev ili da mu se nalazio u blizini. Da taj firentinski rukopis nije jedini koji je do danas uočen a da je pripadao grupi Birinih splitskih kodeksa zna se tek od nedavno. Tako je uočeno da se u jednom rukopisu koji je nedavno u Londonu otkupljen za Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu čuvaju Marulićeva djela kao što je poema Suzana, a onda i neka druga djela koja sasvim dobro odgovaraju onoj Božičevićевой sintagmi prema kojoj je Bira imala tekstove u kojima je bilom poticaja za čestit i blažen život. Te rukopise onaj firentinski isto kao i onaj nekoć oksfordski a danas zagrebački pisala je jedna te ista što će očitito biti Marulićeva ruka. Blaga što ga je Bira Marulićeva imala na svom stolu čuvaju se u još desetak rukopisa koji su nestali iz Hrvatske u vrijeme Napoleonovih vojni a sad su ili na dražbama ili u europskim knjižnicama, najviše u Beču i Londonu. U tim rukopisima uglavnom je sačuvana patristička literatura Maruliću vrlo bliska, razne homilije, pobožni dijalozi i molitveni zapisi. Upravo ono što je Bira rado čitala. Ako i nije sama pisala Bira je jedan od prvih poznatih čitatelja iz prve ruke, onih kojima su književni tekstovi bili namjenjivani i onih koji su bili prvi pravi kritičari. To što su svi ti kodeksi čuvali djela na hrvatskom jeziku nije nimalo čudno jer je u Splitu iz Birina vremena gotovo osamdeset posto od svih porodica bio hrvatskoga roda. Bira Marulić bila je prva dalmatinska književna kritičarka.

Mara Vornić, splitska Giulietta

O Splitski Mari Vornić ima mnogo građe arhivske i pjesničke. Čim je umrla splitski pjesnik Boktuliya prozvao ju je *bijednom Marom*. Napisao je o njoj ove stihove: *Razbolje se naša grlica, u koje je bilo prekrasno perje, od ljute rane, dođe lovac iz daleke zemlje i rani je. Bijedna Mara! Otac i Mati ne htjedoše je primiti i ne prigrlje je ... i grlica umre: Bijedna Mara!* Kasnije je nesretno zaljubljenom ženi Luka Botić posveti svoj roman u stihovima *Bijedna Mara - historička pripovijest iz narodnog života*. O tom događaju govori sam mletački providur u jednom pisanom suvremenom izvještaju jer se događaj duboko urezao u narodnu memoriju svojom drastičnošću i zbog romantične ljubavi koja je zbog različitih vjera mladima bila zabranjena. Priča o zaljubljenicima čini se da je ovako tekla, ako je vjerovati priči visokog mletačkog činovnika a onda i Botićevim preobrazbama toga izvora: Neki mladi Turčin od jedva 18 godina krasno i bogato obučen dolazio bi na Pazar u Split. Obično je dolazio sam ili tek u pratnji dvojice slugu. Turci su ga Adelom zvali, a naši lijepim Adelićem. Dogodilo se da jednom kad je došao na Pazar dođoše ondje i Vornićevi a s njima dvije prelijepa i prekrasne sestre Ivanica i Marija. Obadvije su bile jako dobro i ukusno obučene, zlatom i nakitima okićene jer su bile iz bogate kuće. Tu se Adelić i Marija koja je mlađa i bilo joj je tada malo više od 14 godina, spaze i od onda poginu jedno za drugim...Ali djevojčica Mara bojala se Boga i djevice najviše zato što je Adelić bio Turčin i što je njihova veza bila nemoguća. Plakala

je, ali nije ništa govorila. Patila je dok je momče obilazilo njihovu kuću. Ali kad se opet jednoć ukažu Vornići na pazaru, eto i Adelića. Kad mu sestre priđuše na blizinu zapjeva on neku staru hrvatsku iliti slavjansku pjesmu ovako: Lice joj je bijelije od mojega voska, a ljepše od ruža, što sam ocijedio... Dok je pjevao Turci su samo govorili da je Adel ašik, to jest da se zaljubio. Od tog trenutka kad je događaj došao u javnost priča ide svom brzom kraju. Roditelji i braća odmah su bijesni krenuli po savjet od svećenika koji im je predložio da zbog svega što se dogodilo djevojku odmah pošalje u samostan te da ondje ona ostane barem dvije godine dok se sramota ne zaboravi. Tada se Marija teško razboli od tuge pa Adel kad je to doznao baci strijelom pismo preko njezine ograde. U tom pismu napisao je: Ako ozdraviš i tvoji htjeli meni dopustiti, hoću da se pokrstim i tvojega zakona budem. Pismo Marija nije dobila nikad nego ga je neki zao čovjek predao njezinima koji pobjesne i zatraže da se Adela više ne pušta u grad Split. U to Marija uvene i ubrzo umre. Splitska Marija Vornić nije izmišljen lik. Ona je dalmatinska Giulietta. O Marijinoj ljubavi i smrti pisali su najprije renesansni pjesnik Boktulija, zatim preporodni kroničar Solitro, slavni joj je spjev posvetio Luka Botić, a Vladan Desnica je o njoj sačinio libretto po kojem je operu 1941. skladao Ivo Parać.

Milica Koriolanović, trogirski muza Hanibala Lucića

O ovoj učenoj Trogiranki ima vrlo malo dokumenata. Glavni izvor o njoj je poslanica koju je Milica Koriolanović iz obitelji Cipiko inače kćeri Jerolimovoj a unuci ratnika i pisca Koriolana posvetio Hanibal Lucić. Može se pretpostaviti da je pjesnik taj tekst napisao u svojoj mladosti pa bi po nekim komparativnim detaljima Milica, svojevrsna Lucićeva Laura bila rođena čak i prije 1510. U hrvatskoj biografici postoji stereotip prema kojemu je Milica Koriolanović bila obožavana pokroviteljica umjetnika i književnosti, pri čemu neki vjeruju da joj je pravo ime bilo Pelegrina i da je u zreloj dobi bila redovnica. Drugi su pokušavali u njoj vidjeti Nikoletu mlađu Miličinu sestru pri čemu nisu bili nikad načisto da li je postojala jedna ili dvije žene koje je Hanibal Lucić opjevao u svom kanconijeru. Bilo kako bilo hvarski književnik u vezi s Milicom zapisao je vrlo izravno svoju želju da bi joj najradije bio “novi Omer” što naravno ne znači da ju je prisposobio s otetom Helenom nego je ova izjava značila da bi joj posvetio i veća književna djela. Lucić ističe kriposti i dike ove Trogiranke pa izravno kaže da je ona “knjižnija od žen ke su dosli i ke biše prija i ke će bit posli”. Ova fulminantna pohvala čini se da nije bila tek uobičajeni topos pretjerivanje nego je Hanibal Lucić Milicu Koriolanović jako dobro poznao, pa će biti da se nije divio samo njezinoj učenosti nego da je s njom bio u intimnoj vezi. Ako se pažljivije dešifriraju kriptogrami iz nevelikog Lucićevog kanconijera morat ćemo zaključiti da nisu samo jedna ili recimo dvije pjesme posvećene ovoj Trogiranki nego da je čitava zbirka pjesnikovih ljubavnih

pjesama posvećena Milici. Tko god pomno pročita Lucićeve lirske pjesme moći će razaznati realnost njegovih opisa vlastitog susreta s Milicom Koriolanović, moći će razvidjeti okolnosti ljubavne scene pod balkonom u kojoj Milica Hanibala izbjegava i ne pristaje na njegova snubljenja i na svojevrstni rebus koji joj pjesnik postavlja. Čitav Lucićev kanconijer jedan je kriptograf u koji je sakriven koloplet aluzija na ovu trogirsku ženu za koju se pretpostavlja s pravom da je izvezla četiri prelijepa čipke za hvarsku Prvostolnicu. Lucić je kako ga opisuje Marko Marulić bio je u mladosti vrlo privlačan o čemu svjedoči spomen njegovog plavog prama na koncertu. Nema sumnje da je Milica Koriolanović zvala se ona Marija ili Nika ili Pelegrina u stvarnosti postojala, da ju je karakterizirala radišnost i snalažljivost i da je posebno vrijedan bio njezin rad na tapiserijama i goblenima. I to je sve što znamo o ženi koja je inspirirala jednu od najljepših hrvatskih ljubavnih pjesama, Lucićevu pjesmu koja počinje stihom Jur nijedna na sviti vila....

Marcija Grisogono, skladanje uma i ljepote

Porijeklom iz slavne plemićke obitelji Grisogono živjela je sredinom XVI. stoljeća Zadranka Marcija koju izvori spominju zbog književnog rada koji se danas nije sačuvao. U njezinoj obitelji bilo je više slavni žena pa je tako poznata Jelena koja je u XV. stoljeću dala znatna sredstva za križarski rat koji je protiv Turaka spremao papa Pio II. a zbog čega je 1464. dobila potvrdu za oprost grijeha. I neka Uršula Grisogono je u XVIII. stoljeću darovala sredstva za ukrašavanje splitske katedrale. O Marciji podataka je malo pa uz njezino ime kad god je spomenuto u svim važnijim katalogima slavni osoba Dalmacije stoji tek ovo: Marzia Grisogono bila je pjesnikinja rođena u Zadru. Danas se o njoj i o njezinim obožavateljima može reći ipak nešto više pri čemu se je potrebno naglasiti da je ova Zadranka poput Cvijete Zuzorić u Dubrovniku bila muza brojnim pjesnicima koji su se divili njezinom umu i ljepoti. Marciji Grisogono tako je 1549. godine bio posvećen talijanski prijevod Marulićevog djela *De laudibus Herculis*. Prevoditelj te knjige bio je stanoviti Bernardino Cristolpho koji je svoje djelo posvetio kako veli “mudroj i vrlo učenoj ženi gospođi Martii Chrisogono, zadarskoj plemkinji.” Iste godine Zadranka je bila počašćena novom još važnijom posvetom i to u knjizi Ludovika Paskalića Rime volgari. Radilo se o djelu koje je imalo veliku recepciju ne samo u tadašnjoj Dalmaciji, Italiji i Engleskoj nego posebno među glazbenicima. Dogodilo se tako da su te pjesme posvećene Marciji Grisogono bile uglazbljivane i to čak više puta. Camillo Perego uvrstio je u svoju zbirku *Madrigali a quattro voci* čak tri Marciji posvećene pjesme, a kasnije su za istom zbirkom posezali Francesco Menta i Giovanni Battista Pace u zasebnim knjigama. Tako su pjesnik i njegova zadarska muza doživjeli slavu koju u trenutku objave knjige nisu očekivali. Zanimljivo je što Paskalić u posveti Marciji Grisogono spominje svoj uži

bokeljki zavičaj govoreći kako su mu pjesme napisane nell' estremo angulo della Dalmatia. Taj spomen vlastite perifernosti imao je potrebe usmjeriti Marciji koja je živjela u Zadru tada sjedištu mletačkog providura izvršne vlasti. U svakom slučaju glazba što su je na temelju stihova posvećenih Marciji Grisogono skladali Perego, Menta i Pace bila je u svoje doba vrlo popularna a i danas bi mogla biti izvedena na njihove note. Da li je Marcija Grisogono ikad čula svoje pjesme nije nam poznato ali da je njoj od svih renesansnih Hrvatica bilo posvećeno najviše uglazbljenih stihova posve je nedvojbeno.

Julija Bunić, dubrovačka pjesnikinja

O ovoj pjesnikinju koju su zvali Giulia Bona nema podataka arhivskih ali se zna da je djelovala oko 1550. Vjeruje se da je jedino pisala na talijanskom jeziku premda ima nekih starijih glasova o njoj koji spominju i njezine pjesme na narodnom jeziku. Svi koji su nešto o njoj govorili ističu kako je drugovala s mnogim pjesnicima pa spominju Miha Monaldija filozofa i pjesnika na talijanskom jeziku te Saba Bobaljevića također dvojezičnog inače vrhunskoga lirskog pjesnika kojemu je nadimak bio Glušac. Uostalom da nije bilo poznanstva s tom dvojicom pjesnika ne bismo niti znali da je Julija Bunić doista bila autorica vlastitih pjesama. Naime među pjesmama Monaldijevim imaju tri manje cjeline od kojih se jedna odnosi na sestre Juliju i Nadu a dvije samo na Juliju. I konačno Monaldijevom zaslugom sačuvala se jedna Julijina pjesma pa je ona po svemu najstarijom hrvatskom književnicom kojoj je sačuvana neka lirska pjesma. Postojanje tih stihova pomaže nam da s većom vjerodostojnošću rekonstruiramo Julijin život i rad. Pohvalnice Juliji prepune su konvencionalnih pohvala, u njima je obilje mitoloških citata ali ipak kad se ti slojevi razgrnu izlaze i neke informacije o pjesnikinji a te su da su posve sigurno postojale pure et onorate carte, dakle čisti i časni stihovi što su ih pisale dvije sestre Bunić. Juliju pjesnik uspoređuje s Euterpom aludirajući da su se njezini stihovi pjevali i javno slušali. Upravo je jedan od Monaldijevih soneta Juliji potakao ovu da mu odgovori u jedinjoj svojoj sačuvanoj pjesmi. Radi se o osam stihova koji su dirljivi jer spominju pjesnikinjinu bolest i nemoć, spominju teške bolove i kako ona kaže, predosjećaj smrti koji osjeća, jer vidi crne močvare i stigijske valove da bi konačno u zaključnom distihu kazala pjesnikinja da ako joj milosrdno nebo ne pruži pomoć da će njezinome životnom toku doći kraj. Sve što je od Julije Bunić sačuvano njezin je oproštaj od života. Dirnut tim stihovima pjesnikinjinim Monaldi je odmah odgovorio želeći u toplim rimama bolesnici ozdravljenje. On vapi Bogu da joj pomogne pa da s neba siđe na nju blagotvorno ozdravljenje i neka odagna žestoku bol koja je muči. Nije nam poznato da li su se ovi stihovi odnosili na posljednju bolest Julijina života. Ukoliko su točne neke pretpostavke da je umrla u trideset i petoj godini života onda su ovi stihovi bolesne pjesnikinje doista bili oproštaj sa svijetom. Uostalom i stariji su biografi znali za

njezine patnje pa su je nazivali na latinskom *poetria aegrotans*. Juliji je jednu pjesmu posvetio i Sabo Bobaljević koji za nju kaže da je *donna sagia et gentil*, da je jedina dostojna da pjeva i da će od jednog zemaljskog pola do drugog živjeti zrake njezine slave koju nikada neće zastrijeti oblak zaborava. I to je sve što se zna o zaboravljenoj sestri Nadinoj, bolesnoj pjesnikinji iz roda Bunić.

Nada Viktorija Bunić, Speranza Vittoria Bona, autorica prve ženske knjige

Dubrovčanin Benko Kotruljević već sredinom XV. stoljeća u svojoj studiji o idealnom trgovcu posebnu pozornost posvećuje obrazovanju djevojaka. Premda su djevojke pohađale humanističke škole ipak se nije od njih, kad bi ušle u zrelije doba, očekivalo da se intenzivnije bave književnim radom. Ženama je u renesansni bilo namijenjeno da budu predmetom književnosti ali im nije bilo dopušteno da budu i njezinim akterima. U Dubrovniku se ipak, usuprot očekivanjima, u drugoj polovici 16. stoljeća formirao vrlo značajan ženski književni kružok u kojemu je nekoliko žena ostavilo zanimljivih književnih tragova. Najraniji od tih tragova fiksiran je 1569. u knjizi Nade Bunić *Difesa de le rime et prose* u kojoj ta najstarija hrvatska književnica izravno kaže da svoje djelo, a u njemu je okupila prigodne stihove i prozni uvod, ispisuje u nezahvalnoj domovini i to ne samo u ime svoje nego i svojih, inače poimence spomenutih sestara. One su zvale Julija, Lukrecija, Izabela, Kasandra i Anđela Marija. Djelo je čini se nastalo jer su se u to vrijeme neki zavidnici u podrugljivim pjesmama ismijavali tim neudatim ali od reda obrazovanim djevojkama iz kuće Bunićevih. Ti kritičari nisu htjeli prihvatiti odluku tih mladih emancipiranih žena da ostanu neudate i da, za razliku od većine svojih vršnjakinja, ne prihvate redovnički habit i uđu u samostan. Nada Bunić u svom oduljem proznom tekstu služeći se, u ono vrijeme vehementnim i ženi jedva primjerenim riječima, obranila je čast svoje kuće i svojih sestara. U svoju knjigu Nada Bunić je osim uvodnoga proznog teksta uključila i nekoliko desetaka vlastitih prigodnih pjesama posvećenih sestrama, prijateljima, dubrovačkim kapetanima i liječnicima, ali i talijanskim prijateljima i prijateljicama. U knjizi je objavila i nešto tuđih stihova pa je sasvim jasno da je autorica imala dosta književnih poznanika i poznanica u tadašnjim intelektualnim krugovima Italije. Knjiga joj je sačuvana u samo jednom primjerku koji je nedavno otkriven u sienskoj Komunalnoj knjižnici.

Franica alias Ivana Peroš

Franica koju povijesni izvori nazivaju Slavenkom, a koja je valjda bila Bošnjakinja, odlučila je na sam dan svoje udaje zavjetovati se da će ostati djevicom pa je naravno bez najave pobjegla od mladoženje u muškom odijelu.

Djevica Farnica čim ju je šokirani mladoženja sa razočaranim svatovima prestao tražiti odlučila je da postane muškarac. Preobukla se u mladića i postala Ivan Peroš. Pod tim je imenom najprije služila u više samostana i u nekoliko gospodarstava i sve u muškoj odjeći. Jednom su je Turci unovačili u svoju vojsku ali je to za nju bilo previše pa je svojim krvnicima jedne noći pobjegla pa se našla na mletačkom teritoriju u Dalmaciji. Čim je došla na more Franica alias Ivan odmah pređe u mletačku vojsku iz koje tko već zna kako dođe u Rim. Bilo je to 1632. Tu se Franica odlučila otkriti i svima pokazati da nije muškarac nego žena. Priznala je da se skrivala u muškoj odjeći ali isto tako ispričala je i o svom tajnom zavjetu da će ostati djevicom. Rim u kojem se našla bio je idealno mjesto da njezinu životnu priču pretvori u vječnost. Odmah joj vratiše prvotno ime pa ona kao redovnica Franica uđe u samostan svetoga Siksta i Dominika , položi stroge zavjete. Tu je umrla na glasu svetosti a još i danas se redovnice u tom samostanu sjećaju sestre Franice.

Mila Gojsalić, zagorska heroina

Nije sačuvana niti jedna stvarna arhivska potvrda iz koje bi se herojstvo što ga je Mila Gojsalić izvela 1530. doista i potvrdilo. Mogućnost da je njezina životna priča bila izmišljena, da joj je predložak bio sama Marulićeva Judita od koje je Mila Gojsalić bila mlađa samo desetak godina sasvim je otvorena. Činjenica jest da se u brojnim naraštajima nakon 1530. pripovijedalo kako je ova poljička djevojka nakon ljubavne noći koju je silom provela u čadoru turskog vojskovođe pred zoru u zrak digla barutanu i čador svog neželjenog ljubavnika Ahmed-paše. Herojski čin i samoubojstvo djevojčino dogodili su se nakon što ju je Turčin obljudbio pa je onda poput biblijskog Holoferna i Juditinog ljubavnika pijan zaspao na odru koji je maloprije barem njemu bio ljubavnim gnijezdom. Djevojka je pred zoru kradom napustila tu ložnicu koja je njoj bila smrtna postelja, pa umjesto da je usnulom ljubavnika odrubila glavu kao što je to učinila Judita ona je odmah kod izlaznih vrata istrгла neku baklju i onda s njom u zrak digla i svog silovatelja i njegov vojni logor. O pučkoj heroini postoji vrlo bogata dokumentacija u narodnom pamćenju. Nju je opjevao August Šenoa, njezin lik isklesao Ivan Meštrović a operu o njoj skladao je Jakov Gotovac. Ona je u svim tim djelima primjer mlade dalmatinske žene s urođenim osjećajem da stvari vidi onakvima kakve jesu i da jednostavnim gestama najavi buduće događaje. Mila iz roda Gojsalića gorštačka je Ivana Orleanska. Mila Gojsalić bila je porijeklom iz roda koji se u tridesetim godinama XVI. stoljeća svakako imao dovoljno razloga dičiti starodrevnim porijeklom. Porijeklo im je sezalo do vremena Stjepana Držislava koji je historijskom knezu Gojslavu bio otac te Krešimira IV. koji mu je bio nećak. Mila Gojsalić bila je iz sela Kostanja gdje i danas žive Gojsalići i gdje je sačuvana kuća u kojoj je možda bila rođena i iz koje je otišla u turski čador da joj otmu tjelesnu nevinost. Bila je vrlo mlada

djevojka u trenutku svoje herojske smrti ali je svakako mogla razbrati tragediju mnogih svojih vršnjakinja kojih je „dil odveden u vičnje sužanstvo a dil obaljen u tursko poganstvo“, koje su bile „z doma izgnane, bez blaga, bez sriće. Stekla je slavu svojom sasvim svetačkom smrću kad je oskrvnutog djevičanstva nakon noći provedene u turskom čadoru izabrala umjesto života u sramoti i laži život poslije smrti i u istini. Ona je izabrala ono što su crkveni oci srednjeg vijeka nazivali herojskim djevičanstvom. Na taj način po principima u ono vrijeme važeće teologije Mila Gojsalić sačuvala je status Kristove djevice ali je zadobila u narodnom sjećanju status Kristove ratnice.

Blažena Ozana

U kotorskoj Crkvi svete Marije zvana Collegiata sarkofag je blažene Ozane. U tu grobnicu smještenu između stubova oltara položeno je tijelo nekoć skromne crnogorske pastirice iz sela Releze u Lješanskoj nahiji. U Kotoru bila je buduća blaženica najprije sluškinja u obitelji Buća, a onda kao dominikanka trećoretkinja došla je na glas zbog svoje vidovitosti i ispunjenih proročanstava. Rođena 1493. za života je bila simbol istočnojadranskog ekumenizma. Bila je svojevrsna balkanska Jean d'Arc, ali ne s mačem poput Judite ili Mile Gojsalić nego vidovnjakinja koja je u duhovnom pogledu odigrala presudnu ulogu 1539. u vrijeme napada Turčina Hajrudina Barbarosse na grad Kotor i Herceg Novi. Ozana je život provela u svjesnoj sekluziji, živjela ga je u potpunom odustajanju od svjetovnog života. U pučkoj kulturi nepismena redovnica ostavila je znamenitog traga. Njezina askeza i mistika, sklonost traganju po vlastitim dubinama i sposobnost da u kategorijama povijesti čita buduće događaje dovele su Ozaninu osjetljivu dušu na prag svetosti. U četrdesetčetvrtoj godini života povukla se u usku i neudobnu ćeliju, iz koje je potpuno "progledala". Savjetovala je mudre i moćne, slabe i bolesne, biskupe i providure, bila je u svom vremenu nekom vrstom posljednje postaje kršćanstva pod divljim stijenama Lovćena. Od ove nepismene pastirice i kasnije mistične blaženice nije sačuvano pisanih tragova, tek jedan na svili vezeni tekst Apokalipse koji joj se pripisuje. Crnogorska srodnica Katarine Sienske u svojoj osobi povezuje i usklađuje katoličku Boku sa zaleđem. Ozanin mistički duh u svojoj ćeliji povezivao je nespojivo, tamu balkanskih mitova s askezom nove vjere. Najstariji pjesnički zapis o Ozani djelo je Vicka Bolice Kokoljića, od samo 188 osmeraca koje pripovijeda "o nevještoj Vlahinjici koja se u turskom selu rodi" a pred kojom su se već tu u pustoši rastvorila najdublja pitanja čovjekove egzistencije, pitanja o tomu "tko visoke stvori gore, tko li ovo slano more, tko li polja, tko li rijeke". O blaženoj Ozani razmjerno opsežan ep napisao je i splitski dominikanac Vicko Dudan pod kraj 17. stoljeća a pater Dinko Ceci, koji je umro 1709, napisao je jedan *Život svete Hosane Crnogorkinje* u osmeračkim katrenima, posvetivši najveću pozornost svetičinim čudima i njezinoj

postmortem egzistenciji. Unutrašnjost otmjene i predivno osvjetljene crkve u kojoj je Ozanin grob posvećena je svim skromnim ženama svijeta.

Cvijeta Zuzorić, Tassova Fior di spina

U renesansnom Dubrovniku opjevana je najglasovitija žena hrvatske povijesti, Cvijeta Zuzorić ona koju je Torquatto Tasso dvosmisleno nazvao Fior di spina. Ona sama nije ostavila ni jednoga stiha, ali je zato desetak pjesnika opjevalo za života njezinu ljepotu, njezinu udvornost i njezine manire. To što je sudjelovala u Gučetićevim dijalogima o ljepoti i ljubavi nije svakako bila njezina zasluga, ali su njezina zasluga bili brojni opisi njezine ljepote koji su najčešći refren onovremene hrvatske poezije. Gučetić na usta svoje žene Marije iz roda Gundulić ovako opisuje njezin izgled:

"Sve Vam to vjerujem, prelijepa i ljubazna moja Cvijeto, jer vidim kako rijetkoj ljepoti Vašeg dobro oblikovanog tijela savršeno odgovara ljepota Vaše božanske duše; štoviše, dvije stvari vidim u Vama koje istini odgovaraju: jedna je, da Vaša ljepota jest u prirodi, protivno onim lažnim filozofima koji su drukčije mislili; i takva je, da drevni slikar Zeuksis ili neki još vještiji od naših suvremenika nikad neće moći naslikati tako lijepu ženu, kao što je Vas majka priroda izvrsno naslikala; jer u Vama se vidi sve najljepše što se može poželjeti u nekoj ženi na svijetu: najprije kosa, što poput najsjajnijeg zlata satkana je; čelo, što ljepotu svoju mjeri s nebom kad je najvedrije; obrve, kao dva ljuvena luka; oči, tako sjajne i jasne da im zavide najljepše zvijezde na nebu; lice, tako ljupko i tako divne boje da nadaleko nadmašuje svaku svježru ružu u punome cvatu, a k tome takva oblika da ga ljepšim nijedan vješt umjetnik ne bi mogao isklesati; nos, razmjernan s licem, takav, kakav upravo pristaje savršenstvu anđeoske Vaše ljepote, a usta, čini se da ih okružuju dva najfinija indijska koralja; kad se gdje kad nasmiješite, pokažu se Vaši zubi, tako bijeli i jednaki da se doista mogu zvati nizom istočnih bisera, pa se s pravom može reći da je tu skupljeno sve Amorovo blago."

Rodila se 1552, u obitelji dubrovačkih trgovaca, odrasla je u Anconi, gdje se udala za Firentinca Bartolomea Pescionija, koji je poslije bio konzul Medičejcima u Dubrovniku. Pjesme joj je posvetio, doduše na neviđeno, i da bi platio nepodmireni bolnički račun, veliki Torquato Tasso, a od Dubrovčana nije ju zaboravio nitko. Umirala je u pjesmama dva puta, jer su je zbog pogrešne vijesti oplakali u Dubrovniku već 1600. premda je doživjela najdublju starost i umrla u 96. godini. Godine 1648. pokopana je u crkvi Sv. Franje ad Alto u Anconi, gdje se i danas može posjetiti Cvijetino počivalište. Na žalost, njezin grobni kamen više se ne vidi nego se po njemu gazi otkada je pretvoren u stubu. U Dubrovnik je stigla s mužem, kojemu je konzulski položaj donio i nešto ugleda, ali su ga trgovački neuspjesi otjerali u bankrot. Njegova mlada žena među svojim se isticala ne samo ljepotom nego i slobodnim te posve modernim

ponašanjem koje je izazvalo ogovaranja i uvrede ljubomornih žena, ali i odbijenih muškaraca. Život te tajanstvene žene, koju neki apokrifni dubrovački portret s pravom naziva europskom Sibilom, obavljen je mnogim zagonetkama. Nakon godina u kojima je postala hrvatskom božicom ljubavi, u trenucima muževa bankrota, u vrijeme dok je još zanosila ljepotom, napustila je Cvijeta svoj grad i odselila se u Anconu. Napustila je svoj grad u jeku skandala koji su bili povezani s njezinim drugačijim duhom. Njezin desetogodišnji boravak u Dubrovniku bio je prava gozba ljubavi, koju su desetljećima poslije generacije prepričavale do najsitnijih pojedinosti. Cvijetina je pojava meteorska. I jedna talijanska zbirka pjesnika Cesarea Simonettija posvećena je njezinoj ljepoti i tiskana 1589. Naručio ju je padovanski student i rektor Dominko Zlatarić, najmlađi pripadnik pjesničkoga kruga kojemu je Cvijeta bila nadahnućem. Iza Cvijete Zuzorić ostala je legenda.

Marija Gundulić Gozze, zagovornica ženske slobode

U književnosti će ova učena žena ostati zapamćena po jednom predgovornom tekstu u muževljevoj knjizi o meteorima u kojem pred raspamećenim i zavidnim Dubrovčanima brani svoju prijateljicu Cvijetu Zuzorić. Taj tekst iz 1584. jedan od najranijih relevantnih ženskih tekstova u modernoj hrvatskoj književnosti. Taj tekst Marije Gundulićeve bio je, za svoje vrijeme, žestoka kritika običaja, pa se dogodilo da je već u sljedećem izdanju, zapravo još u tijeku tiskanja prvog izdanja, promijenjen tako što su izostavljene smjele ocjene te hrabre žene o malignosti vlastite sredine. Tko ih je dao ukloniti danas je teško znati. Srećom, tekst prvoga povučenog izdanja ipak je sačuvani evo što Marija govori o prognoj prijateljici:

"... Osvjedočena sam, štaviše i nadam se, da Vaše ime, tako dično i ugledno, mora biti najsigurnijom obranom protiv bijesnih udaraca zavidnika što žive u našem Gradu, i protiv onih koji su, po svojstvenoj im i prirođenoj zloći, uvijek pripravnici da grizu i razdiru tuđe stvari, od kojih ste ujedna bili Vi pogođeni više negoli ikoja druga žena u mojoj domovini... Jer kao što uvijek biva: upravo stvari najizvršnije jačaju bol onih koji su prepuni pakosti i zavisti...bijednici ti daju glupim riječima oduška svojoj žalosnoj strasti. Jedino žalim što ćete se Vi odlučiti da svojim svjetlom obasjavate druge, zdravije i postojanije oči i da na našu žalost rasvjetljujete sjenovite i prijazne šume Italije... Molim Boga, jer se ne nadam da ćemo se na ovome svijetu još vidjeti, da nas on barem združi tamo gdje se gaze lažne misli bezbožnika, podlaca i zlobnika te uživa istina sa svjetlijim dusima, a ne s ljudima izopaćenim, zlim i nesmiljenima, gdje se više ne osjećaju ujedni otrovnih zmija, niti se čuju grozni glasovi strašnih zvijeri, nego se srce i duša hrane slatkoćom i milinom slušajući blage zvukove novih i neobičnih glasova."

Inače Marija Gundulić imaginarni je sugovornik Cvijete Zuzorić u muževljevim knjigama *Dialogo della Bellezza* i *Dialogo d'Amore* iz 1581. U perivoju ladanjske kuće ponad mora dvije vrlo slobodoumne žene u njima izvode načela po kojima ljubav i ljepota uopće postoje na svijetu i po kojima ih ljudi prepoznaju i doživljavaju. Razgovaraju o bizarnim temama kao što su dlakavost muškaraca, zanima ih ženska lezbijska ljubav kao najkvalitetniji oblik ljudske ljubavi jer da je dodir nezainteresiranih tijela i čistih duša. Marija govori o ljubavi između životinja i demona, o ljubavi inteligencija i čistih geometrijskih tijela, o razlici između prijateljstva i ljubavi. Perivoj Trsteno u kojem su renesanse ljepotice nekoć razgovarale i danas postoji.

Zašto trgovčeva žena ne bi smjela jesti juhu?

Ove žene pripite, mesnate, pohotljive i divlje treba opominjati dobrim načinom i navikama na trijeznost, odvikavati ih od pirovanja i učiti molitvi i postu. Treba ih odvići od čorbe i svih vrsta juhe, jer ova hrana puni glavu i stvara u njoj mnogo vlage, pa su zbog toga pospane, dremljive i zaboravne. Čuvaj je od zla društva a osobito od žena koje nemaju stida.

Filozof Franjo Petris kao izdavač priručnika o trgovini razotkriva savršenoga trgovca (*del mercante perfetto*) Benedikta Kotruljevića

Dubrovački pisac i trgovac Benedikt Kotruljević napisao je 1458. uзорit humanistički priručnik *Il libro dell' arte di mercatura* (*Knjiga o umijeću trgovanja*). U posveti Franu Stjepoviću, trgovcu i suvremeniku, iskazao je pisac visoku svijest o prekogrobnoj snazi pisane riječi: „Mudri ljudi ne uživaju toliko u snazi i izdržljivosti tijela i u bogatstvu koliko u izvrsnosti duha i u kreposti, koja se i osniva na tome da je čovjek mnogošta iskusio i shvatio. No oni se ne zadovoljavaju samo time, već žele također ono što su sami iskusili i razumjeli povjeriti na vječnu uspomenu pismu, e da tako posiju znanje i među potomke.“¹ Sudbina se grubo poigrala piščevom humanističkom porukom pa je rukopis bio skraćen i redigiran od strane prvog izdavača 1573. a sve u skladu s običajima onoga vremena. Priređivač prvog izdanja ne samo da je preimenovao rukopis u *Della mercatura et del mercante perfetto*, nego je skratio i XIII. poglavlje prve knjige, a neke je odlomke u potpunosti ispustio. Sasvim je razvidno da je

¹ B. Kotruljević, *Knjiga o umijeću t3rgovanja*, preveo Ž. Muljačić a tekst 13. poglavlja K. Milačić, predgovor napisao P. Ralić, Zagreb, 2005, str. 1.

Crešanin Franjo Petris, koji je sedam godina i sam vodio gospodarstvo grofa Zaffa iz mletačke obitelji Contarini i ciparskog nadbiskupa Filipa Mocenige, inače autor i utopističke studije *La citta felice* te predavač Platonove filozofije na rimskom sveučilištu Sapienza, prepoznao u Kotruljevićevom rukopisu projicirane ideale antičkih mislilaca koji su postali nosivi u kodifikacijama određenih relevantnih aspekata života krajem 15. i početkom 16. stoljeća.² U Kotruljevićevom priručniku o umijeću trgovanja Petrić je mogao vidjeti pandan tada slavnog *Dvoranina* Baldesara Castiglionea objavljenog 1528. koji je ostvario golemi europski uspjeh jer je imao ne samo sedam izdanja već je u sljedećim desetljećima ovaj priručnik preveden i/li prerađivan na španjolskom, francuskom, engleskom, njemačkom i poljskom jeziku. Uz idealnog vladara Niccolò Machiavellija, viteza Ludovica Ariosta, dvoranina Baldesar Castiglionea otjelovljen je i „idealni“ trgovac (*del mercante perfetto*) kojeg je Dubrovčanin tekstualno oživio prije slavnih Talijana a koji je jednako kao i dvoranin morao utjeloviti razumnost, sklad i ljepotu. Ne treba zaboraviti da je Castiglioneov *Dvoranin* postao uzorom i za *Galatea* Giovanni Della Case (1558), *Cavaliere* (1569) i *Gentliuomo* (1575.) Girolama Muzija kao i za druga slična djela.³ Zasigurno je sve navedeno potaknulo Petrića koji se nakon povratka iz Španjolske posvetio izdavaštvu i trgovini sljedećih nekoliko godina u Italiji da u Kotruljevićevom trgovcu prepozna *bestseller* svojega vremena. Francuski prijevod ovoga Petrićeva izdanja pod naslovom *Parfait négociant* objavljen je 1613. godine.⁴

Možemo pretpostaviti kako trinaesto poglavlje *O urednom vođenju poslovnih knjiga u trgovini* nije osobito zainteresiralo Franu Petrića, prvoga urednika ove knjige. Istaknuti filozof nije ni slutio da skraćuje prateći inovativnog sustava dvostrukog knjigovodstva. Upravo zbog „kljaštrenja“ ovoga poglavlja punih je četiri stotine godina prvenstvo u prikazu dvostrukoga knjigovodstva pripadalo Luci Pacioliu koji je napisao *Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita*. Sve do 1891. *Tractatus XI De computis et scripturis* smatrao se prvim prikazom ove ekonomske inovacije. U posljednjem desetljeću 20. st. otkrivena su dva prijepisa Kotruljevićeva rukopisa: firentinski prijepis S (prema prepisivaču Stroziju) iz 1485. godine i malteški prijepis R (prepisivač Rafaeli) iz 1475. Talijan Ugo Tucci koji nije

² Ne treba zaboraviti entuzijazam Dubrovčanina Ivana Josipovića koji se nije samo pobrinuo da Kotruljevićev rukopis dospije do nakladnika Petrisa već je on oko 1568. ovo djelo dao prepisati prije nego što će doći u Petrisove ruke i tiskaru All'Elefante.

³ Baldesar Castiglione, *Dvoranin*, prijevod, pogovor i komentari F. Čale, Zagreb, Cekade, 1986. Usp. u ovom izdanju uvodni tekst Frano Čale, *Castiglioneova knjiga o dvoraninu i njezini odjeci u Hrvata*, str. 16.

⁴ Vladimir Stipetić, *Marin Rafaeli of Ragusa on Double-Entry Bookkeeping in 1475: a Recent Discovery by Anne J. van der Helm and Johanna Postma*. U: *Dubrovnik Annals* 6 (2002): 123-129.

poznavao malteški rukopis⁵, napisao je knjigu *Benedeto Cotrugli Raguseo: Libro dell arte di mercatura* u kojoj predstavlja Kotruljevićeve kao prvog prikazivača dvostrukog knjigovodstva.⁶ Time je otpočela rekanonizacija Kotruljevićeva mjesta u povijesti ekonomske nauke. Znakovito je da Franjo Petris kao izdavač priručnika koji prvi put u povijesti uvodi sustav dvostrukoga knjigovodstva ispušta, to njemu neinteresantno, poglavlje dočim istovremeno opservira da Kotruljević svoj merkantilni sustav stvara u skladu s kasnijim Castiglioneovim dvostrukim moralom uzorita *Dvoranina* ili onim Machiavellijeva *Vladara*. Na taj način Petrić nauštrb Kotruljevićeva doprinosa ekonomskoj nauci inaugurira ovoga Dubrovčanina u sam meritum humanističkih znanosti. Petrić promjenom naslova knjige uvodeći uz trgovca odrednicu *perffeto* razotkriva *Uomo Univerale Novus* te na taj način, ne samo da ga uvodi u krug Castiglioneovog i Machiavellijevog djela nego ga čini njihovim pretečom. Nije slučajno da Petris u svojoj posveti venecijanskom trgovcu Giacomu Ragazzoniju piše da je Kotruljević „izvrstan čovjek u svakoj znanosti“. Pa nadalje piše: „...Vama i preko Vas darivam cijelom svijetu ovaj predragocjeni, veoma rijedak i izvrstan dar: četiri knjige, koje daju na svijet izgrađena, plemenita i savršena trgovca. Ovako nešto kasnije nije nitko obradio.“⁷ Ne samo da Petris ističe Kotruljevićevo djelo, već odmah nakon toga predstavlja Kotruljevića kao uzorita dvoranina Alfonsa Prvog, kralja napuljskog koji ga je uzeo u službu za suca sudišta Rote te ga angažirao u diplomatskim poslovima. To da je Kotruljević preteča Castiglioneov vidljivo je i u sinkretizmu Kotruljevićeve misli u kojem veliki prostor citatnosti prepušta skolastičkoj misli ali ne da bi ju afirmirao nego da bi ju *preopisao* u novom humanističkom ključu. Upravo ćemo ovaj Kotruljevićev postupak analizirati u poglavlju koje opisuje suprugu trgovčevu i njihovu djecu. Odnos prema rodnim pitanjima u ključnim kulturalnim i civilizacijskim pomacima prokazuje Kotruljević progresivne stavove zalažući se za jednako obrazovanje djevojčica i dječaka.

Novija domaća izdanja Kotruljevićeva priručnika izostavljaju iz vida činjenicu da rekanonizacija ovoga djela nije nužna samo u oblasti ekonomske nauke već je bitna i u području humanistike gdje Petrisovo razotkrivanje i poentiranje *savršenstva* Kotruljevićeva trgovca zahtjeva revalorizaciju renesansne kulturne povijesti.⁸

Godine 1464. napisao je ovaj Dubrovčanin itinerer *De navigatione* u kojem opisuje plovidbu uz pomoć pomorskih karti, skicira brodsku posadu, ali i

⁵ Glasoviti istraživač europskog humanizma Oscar Kristeller otkrio je malteški rukopis 1989. godine. Usp. P. Ralić, „Predgovor“, u: B. Kotruljević, *Knjiga o mijeću trgovanja*, preveo Ž. Muljačić a tekst 13. poglavlja K. Milačić, Zagreb, 2005, str. I-XII.

⁶ Op. cit.

⁷

⁸ Riječ je o posljednjem domaćem izdanju u kojem se urednica odlučuje za izvorni naslov Kotruljevićeva priručnika i na taj način baca u sjenu onaj humanistički doprinos kojeg je nastojao istaknuti Petrić nauštrb ekonomskog. Potrebno je ukazati na dvostrukost Kotruljevićeva doprinosa. Vidi, Benedikt Kotruljević, preveli Ž. Muljačić i K. Milačić, Binoza Press, Zagreb, 2005.

izlaz iz Sredozemnoga mora prema Atlantiku. Dva desetljeća prije Kolumbova otkrića on je pretpostavio zapadni smjer plovidbe prema Indiji.⁹ Kotruljeviću se pripisuju i dva, danas izgubljena djela: *Della natura dei fiori (O prirodi cvijeća)* i *De uxore ducenda (O izboru supruge)*. Upravo se sam autor referira na potonje izgubljeno djelo u četvrtom poglavlju traktata o trgovini. Priređivač je preimenovao rukopis uvodeći atribut savršeni uz trgovca zato što je Kotruljević kao i Castiglione „svoju golemu erudiciju pokazao i navodeći primjere umnih vještina starih Grka i Rimljana, filozofa, matematičara, pjesnika, govornika, povjesničara...”¹⁰

Slavna žena kao supruga trgovčeva

U poglavlju VI. *O ženi trgovčevoj* u *Knjizi četvrtoj* autor izravno citira Teofrasta, Seneku, Cicerona, Petrarca, Jeronima, Oktavijana, Ovidija, Marcijala, Aristotela, Valerija, Livija, Valerija Maksima, sv. Pavla, Homera, sv. Tomu, Rajmunda, Vilima i sv. Augustina. U ovom tkanju citata postoji barem jedan prešućeni citat na Boccacciove *De claris mulieribus*. Riječ je o zbirci biografskih medaljona napisanih između 1360. i 1362. godine a koja slavi žene u dijakronijskom nizu od biblijske Eve pa sve do Ivane kraljice Napolitanske. Ovu je knjigu pisac slavnog *Decamerona* posvetio jednoj svojoj suvremenici Andrei iz slavnoga roda Acciaiuoli. Djelo je nekom vrstom naličje Boccacciove knjige o slavnim muškarcima. Nije uzgredno nadometnuti da je na Boccaccia utjecao, prema vlastitom priznanju, Petrarčin traktat o slavnim osobama. Djelo je u svoje vrijeme bilo nekom vrstom konverzacijskog priručnika jer se upotrebljavalo kao poticaj mnogim društvenim događajima i bilo je važan intertekst u udvornoj književnosti renesanse.

Kotruljević zamagljuje ovaj prototekst kojeg citira i to isključivo onda kada progovara o vlastitim kćerima. Podučavajući savršenog ekonomistu/trgovca pisac je htio „iz nekog boljeg rebra“ stvoriti mu i idealnu družicu. Čini se da je znao kako su ideali prezentni u rukopisima i knjigama velikih mislilaca imperativom njegova vremena, pa se je naoružao čitavom malom bibliotekom. Nije tajio svoju erudiciju već je pomoću nje stvorio antologiju citata o savršenoj životnoj suputnici. Boccacciov je priručnik kao i Kotruljevićev gusto protkan erudicijskim eksploracijama pa je pisac iako sklon fabuliranju ipak ostao zarobljen u latinskom moralizatorskom diskursu. Iako knjiga slavi velike žene Talijan ne zazire i od mizoginijskih stavova uz koje domeće moralizatorske komentare. Žene su velike samo onda kada su u funkciji muškarčeve slave. Zato medaljon o papisi Ivani neće biti prezentan kao obrazac

⁹ Vladimir Stipetić, *Benedikt Kotruljević, De navigatione / O plovidbi*, edited by Damir Salopek. U: *Hrvatska književna baština*, bk. 2. Zagreb: Ex libris, 2003. *Dubrovnik Annals* 10 (2006): 124-129.

¹⁰Op. cit., str. V.

kojega valja slijediti kao niti ženske, po piscu prirodene, slabosti kao što je podložnost grijehu ili sklonost luksuzu. Boccaccio je mnogo veći moralist od našeg Kotruljevića koji se ne bi upustio, kao ovaj njegov uzor, u skanjivanje nad Didoninim lakim zaljublivanjem u trojanskoga junaka, pri čemu Boccaccio dovodi u sumnju i Vergilijev izvornik te svoju naraciju temelji na tezama historičara Giustina koji tvrdi da se Didona ubila kako bi ostala vjerna pokojnom suprugu. Da je Kotruljević prilikom i pretjeranih navoda svojih izvora prešutio *De claris mulieribus* ostaje razvidno iz njegovoga teksta. Očito je ovaj prosvijećeni pisac imao mnogo naprednije stavove od svojih sugrađana pa je vrlo vješto znao inauguirati savjet o obrazovanju djevojaka u koloplet citata antičkih klasika, odmah uz one velikih skolastičkih autoriteta. Stoga kada navodi primjer Sokratovih učenica Lastenije i Aksioteje iz plejade *De claris mulieribus* on to čini potpomognut vješto promišljenom i konstruiranom citatnošću. On to čini u skladu sa uvođenjem sustava o dvostrukom knjigovodstvu, u skladu s Castiglioneovim dvostrukim moralom uzorita *Dvoranina* ili kasnijega Machiavellijeva *Vladara*. U ovakvom sinkretizmu on jako dobro zna kako ublažiti mizoginijsku skolastiku, pa u sustavu citata koji su mogli i zbuniti nekoga površnijeg čitatelja prije svega podupire naprednije stavove, prije svega se zalaže za obrazovanje djevojaka.

Antologija savjeta i komentara o izboru idealne supružnice

Sastavljajući antologiju savjeta koji će mu omogućiti autoritativni imperativ Kotruljević nastoji uputiti svojega specijaliziranog recipijenta u kodeks pravila koja su sastavili antički, skolastički i humanistički autoriteti. Prije svega sam trgovac treba udovoljavati pojedinim kriterijima:

„Filozof **Teofrast** kaže u knjizi o braku da ženik mora biti razborit, bogat, zdrav i mlad.“, a što **Kotruljevićev** komentira: „Takav moraš biti ako se kaniš ženiti, a ako ti nedostaju ovi uvjeti ne ženi se. Tako i žena mora biti lijepa, moralna i poštena roda. Nije rekao da mora biti bogata, kako misli većina današnjih mladića, koji traže bogatstvo a ne ženu, a kad ga dobiju, loše s njom žive.“

Nadalje u pomoć doziva **Senekine** aksiome: „Poštenje i bračna vjernost supruge, stidljivost i značaj neka se sviđaju mužu, jer jedini vječno ostaju: dok dobra razuma i duha nisu ničemu podložna, cvijeće ukrasa grabe pojedini dani.“, a koje podcrtava savjetom: „Stoga promatraj i dobro biraj te uzmi ženu koja ima duhovni miraz, tj. krepot.“

Sljedeći antički autoritet ovoga Kotruljevićeva kataloga utemeljitelj je govorništva: „Vrline se, kako kaza **Ciceron**, ne gube u požaru, ni u brodolomu, ni od kojeg udarca sudbine.“, pa dodaje: „Ne zamijeni trajno dobro za prolazno.“

Kotruljevićeva idealna supruga štovateljica je kodeksa kojeg je Jahve posredstvom **Mojsija** obznanio izabranom narodu: „Žena mora biti razborita, postojana, ozbiljna, mila, marljiva, milosrdna, pobožna, religiozna, velikodušna, uzdržljiva, darežljiva, radina, umjerena u jelu i piću, trijezna, oštroumna i uvijek zaposlena, jer dvije stvari, naime, nered i siromaštvo, uzrok su dubokog pada žena, i žena se od njih brani svojim radom.“

Stoga nije neobično da će sljedeći citatni autoritet biti veliki humanist **Petrarca** i sam autor humanističkih priručnika: „Radeći postizava dvoje, suzbija dokolicu, koja potiče na ljubav i blud, kako kaže Petrarca: 'Hranjen dokolicom i ljudskom putenošću...'“, a zatim **Jeronima**: „Udesi da te vrag uvijek nađe zaposlena.“

Sinkretizam Kotruljevićeve humanističke misli očitovat će se u sumiranju sljedećega komentara: „Drugo, radeći, žena ne pada u bijedu i uvijek nešto ima. Zbilja, ženi je vrlo potrebno da uvijek bude u poslu. Stoga je car **Oktavijan** dao da njegove kćeri nauče plesti, tkati, šiti i druge ženske poslove u svili, zlatu i lanenoj predi. Upitan zašto to radi, odgovori da iako je gospodar svijeta, ne zna da li će njegove kćeri ikad biti u nevolji, pa želi da mogu živjeti od svog rada, a dok su kod kuće neka rade da sačuvaju poštenje.“

Jednako kao što od trgovca ište svojevrсни redovnički odnos prema svojem zanimanju tako Kotruljević i ženu oblikuje kao personu koja se nije ogriješila niti od jednu od deset zapovijedi Božjih.

Ponešto o feminiziranim muškarcima i „starim mladcima“:

Ovidije: „Neka su daleko od nas mladići nalickani kao žene.“

„Marcijal pak, pišući svom prijatelju Lucinu, koji je mazao kosu nekim sredstvom koje je davalo crnu boju, kaže: Praviš se, Lucine, mladcem, kose obojiv svoje/Gavranom naglo si sad, ti koji labudom bje/ Strgnut ti masku s glave Prozerpina tebi će sijedu/ Ako si prevario mnoge nisi nju.

Kotruljevićev komentar: „Stoga se kloni svakog kontakta s takvim ljudima jer nemaju ni pameti ni mozga u glavi, i kad se nađu muž i žena da oboje to rade, nikad među njima mira i zadovoljstva.“

O kroćenju žene:

Kotruljević: „Trgovac koji se ženi mora ženu odmah ispočetka opomenuti i dati joj dobar način i red življenja prve godine i ne smije joj pustiti uzde, već ih mora čvrsto držati i njome upravljati. Ne smije se ni u čem priznati pobijeđenim. Mora je blago milovati i učiniti pažljivom. Slično se radi s kopcem, koga izdresiraš kako želiš. Učini da te ona voli i štuje i da ne prezire tvoju veliku

osornost. Kako hoće Aristotel u Politici, navodeći kao primjer lijekove koji kad se stalno uzimaju, postaju jelo i hrana, tako i stalno kroćenje, ako je bez odmora, postane kruto i tome više nema popravka, jer to više nije pouka, već sprdnja i igra.

Vrste žena. Treba li idealni trgovac tući ženu? Ako baš mora.

Kotruljević: „Trudi se da je ne počneš tući, jer čim na nju staviš ruke, grdno si se zapleo. Upozoravam te da su raznolike ženske naravi. (1) Neke hoće lijepe riječi. Takve su pristojna stvorenja i odgojene su u roditeljskoj kući nježno i dražesno. Ne trpe surovost, jer njihova narav prezire osorne riječi i udarce, a malo ima takvih koje neće imati pred tobom strahopoštovanje iz plemenitosti duha. One lako nauče znanje i dobre običaje, te su blaženi oni kojima takva žena zapadne, jer za to zbilja mora čovjek imati sreću. (2) Ima ih opet kojima na licu čitaš kad se uplaše, a te su po prirodi plašljive i većinom malo vrijedne, divlje su i teško nauče. Njih treba vrlo razumno podučavati da se oslobode, poticati im smionost ljubavnim milovanjem i u milovanju im oprezno popuštati uzde, kao što se radi s konjima kad ih meštar hoće naučiti kasanju, što postizava popuštajući uzde, a zatim ih opet k sebi stežući i služeći se mamuzama. Tu je potrebna velika spretnost ruku, kao što znaš, jer si kušao. Te su djevojke bile držane kod kuće od svojih otaca u strahu, što je neuk odgoj bez traga blagosti, a ja ti kažem da s djevojkama treba dobro postupati ako želiš da postanuiskusne, poštene i mudre. (3) Neke su ohole, a glupe. Te su bile odgajane i držane u kući svojih otaca kukavno i jadno. Najvećma su se ophodile s ropkinjama, od kojih su naučile svako zlo. Njima se, pak, kad dođu u muževu kuću, čini da su izašle iz tamnice na slobodu, pa bivaju ohole i divlje, te sve misle da su postale gospođe i od sluškinja slobodne. Stoga su razuzdane i muž ih treba mnogo opominjati i prijetiti im da će ih početi tući. Ali kad postanu ljubazne, malo prijeti i malo se ljuti. I najzad, ako se neće popraviti. I najzad, ako se neće popraviti, posluži se batinom, ali to ti je zadnji lijek. Ako te kob nagnala na ovakvu krajnost, nastoj da to nitko ne sazna, jer nema veće optužbe protiv ugledna čovjeka negoli da tuče ženu, jer je ona vrlo slabo i kukavo stvorenje i nesavršen čovjek, kako tvrdi Aristotel budući da priroda uvijek teži da stvori muško, a ponekad isto proizvede žensko, bilo zbog greške u materiji, bilo uslijed hladnoće kod muškarca i žene. Stoga ju je prozvao muškarcem koji je protiv namjere prirode postao žena. Budući da je ona bezvrijedna stvar i u tvojoj vlasti te se ne može braniti rukama i nogama, podlo je da ti na nju digneš ruku. Mora biti držan nesposobnjakom tko to radi bez velikog povoda, jer je zbilja nesposoban onaj tko je ne zna dobrim naucima naučiti dobru vladanju. Bez sumnje, žena je takva kakvom ju je muž učinio. Kad je rđava treba okriviti muža, a ne toliko nju. Stoga je crkva odredila veću kaznu za onoga koji ubije svoju ženu nego za onoga koji ubije svoju majku. Neke su žene kratke pameti i lakomislene, htjele su nešto učiniti, ali lako zaboravljaju. One su uzgojene od

djetinjstva bez znanja. [(4) Sve Kotruljevićeve kćeri] (5) Ali opake se žene vrlo teško mogu priučiti, treba ih često i gotovo stalno opominjati, a uz njih valja da je ozbiljna žena, koja će ih nastaviti odgajati ne bi li preobratala onu lakomislenost u ozbiljnost. (6) Neke su tupa mozga i pospane, spore umom, a debele u tijelu i spavalice. Preveć su odnjegovane, samo meso bez duha. To su one koje su u očinskoj kući živjele slobodno, divljim s divljim drugaricama, gdje žene ujutro običavaju uzeti juhu s malvazijom i poslije u toku jutra doručkuju. Žena mora biti trijezna. Zbilja, što se ovog tiče, u Italiji hvalim Rimljanke, koje nikad ne piju vina, a tako i Napuljke, koje ga piju, ali vrlo umjereno. Ako ih mori žeđ preko dana, piju čistu vodu, i na piru, i u vlastitoj kući. I Španjolke su vrijedne žene, koje ne piju vina, i to vrlo hvalim. Taj se običaj vuče od starih Rimljana, jer su žene koje su krišom pile ubijene od muževa, kako piše Valerije. Ove žene pripite, mesnate, pohotljive i divlje treba opominjati dobrim načinom i navikama na trijeznost, odvikavati ih od pirovanja i učiti molitvi i postu. Treba ih odvići od čorbe i svih vrsta juhe, jer ova hrana puni glavu i stvara u njoj mnogo vlage, pa su zbog toga pospane, dremljive i zaboravne. Čuvaj je od zla društva a osobito od žena koje nemaju stida. „

Tek će u fragmentima koji su posvećeni *kroćenju žena* autor posegnuti za Aristotelovim uvjerenjem, koje je bilo općim mjestom citatnosti svih srednjovjekovnih autoriteta, a ono se odnosi na muškarčevu moralnu i intelektualnu superiornost ženi. Napisani su ti odlomci u duhu brojnih filozofskih i medicinskih djela koja su naglašavala nedostatke ženske prirode kao što su pasivnost, hirovitost, lascivnost i prirođena tupost a sva su od reda zagovarala njihovo *kroćenje* od stane muškaraca koji ih može; kao i dio animalnog svijeta; *pripitomiti*, tj. time razviti ženine vrline koje su u funkciji samog maskulinog kozmosa. No, ako se pažljivo protumači kontekst u koji Kotruljević inaugurira ovo uvjerenje prema kojem je „žena slabo i kukavno stvorenje i nesavršen čovjek budući da priroda uvijek teži da stvori muško“ sasvim je jasno da ovaj dubrovački humanist navodi Aristotela kako bi (barem u najvećem broju slučajeva) zaštitio ženu od fizičkoga zlostavljanja. U strukturi Kotruljevićeva teksta čak su i temeljna mizogonijska Aristotelova uvjerenja u funkciji zaštite žene.

Kotruljevićeve kćeri i njihovo obrazovanje:

„Najviše se jača pamet ako se vježba. Ako im se zada nešto da nauče, pamćenje im postaje snažnije i djelotvornije. Mene su mnogi kudili što činim da mi kćeri uče gramatiku i da recitiraju mnoge Vergilijeve stihove naizust. To radim ne samo da postanu savršene u gramatici i retorici već i da postanu razborite i pametne te dobra, čvrsta i zdrava pamćenja, od čega za onog tko osjeća nema

većeg dara. Blažen mladić koji se na to namjeri. Stoga su se Lastenija i Aksioteja¹¹ obukle u muškaračke haljine i otišle slušati Sokratovu nauku, a bile su filozofkinje, željne da čuju ono što se nalazi u knjigama..."¹²

Izabraničina dob: Ne uzmi djevojčicu za ženu:

Najzad ako ti od 28 godina uzmeš ženu od 16, kako hoće Aristotel, učinit ćeš je kakvom budeš htio, a kakvu je učiniš takvu ćeš je imati. Ne uzmi ženu mlađu (od 16 godina), jer Filozof veli da su u spomenutoj dobi muškarac i žena savršeni i rađaju savršenu djecu.

Povjeri novac ženi:

Kad ti dođe u kuću vješto je iskušaj i ako je nađeš odanu, povjeri joj novce i svu tvoju imovinu i koliko joj budeš iskazivao povjerenja, bit će ti vjernija.

Mitom / ratnom opsadom i domoljubljem do razdjevičenja:

„Kad Porsena bijaše opsjeo Rim da vrati na prijestolje Tarkvinijevce, i grad kruto pritisnut, zatražio je sto djevica kao taoce i dobio ih zbog nevolje u kojoj se grad nalazio. Netom je Porsena digao opsadu, Klelija, plemenita matrona određena za čuvaricu djevica, prve ih je noći prebacila, plemenita matrona određena za čuvara djevica, prve ih je noći prebacila preko Tibra zdrave i čitave u Rim. Bila je također iskazana čast ženama da ih se pozdravlja i da im se sklanjaju s puta. Kako piše Valerije Maksim u poglavlju O ljubavi prema domovini kad je Koriolan, prognani Rimljanin, bio poveo vojsku protiv domovine i nanio joj mnogo jada, pošto se vratila bez uspjeha mnogo senatorskog poslanstva onoga doba, uputi se k njemu mati u pratnji časnih žena. Oštro ukoren od nje, zaustavi se i napusti opsadu. Ali takvih je malo i sve su po svojim krepostima postigle vječnu slavu.“

Ne samo da se od antike upotrebljavaju eksplicitne ratničke metafore za deskripciju tjelesne ljubavi kao što su one o djetiću ljubavi kao strijelcu koji odapinje smrtno strelice ili o povodu Trojanskog rata¹³, već su i čitave ratničke fabulacije, kao što je ovdje slučaj, zapravo alegorije ili u funkciji alegoreze tjelesnog sjedinjenja dvaju bića. U starijoj hrvatskoj književnosti primjer za izravnu alegorezu ljubavnog sjedinjenja i razdjevičenja svakako je *lijek* kojim Starica „štono se u vlasijeh opći zvat vještica“ liječi *ljubavni beteg* pastira Radata u Nalješkovićevoj pastorali pod nazivom *Komedija Prva* iz prve polovine 16. st.

¹¹ Njihove su biografije uvrštene u Boccacciovu knjigu o glasovitim ženama ili velikašicama.

¹² U originalnom Kotruljevićevom tekstu slijedi opis opakih žena koje nastavljamo u gore podastroj tipologiji žena.

¹³ Usp. Denis de Reugemont, *Ljubav i zapad*, prevela M. Dobrović, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1974., str. 240.

Objetuj njojzi dat, a bogme i daj
 ako t' se milost taj dopusti od vile,
 ti veće ne krsmaj neg vrvom put **spile**,
 što možeš najprije udilje k njoj hodi
 dokli se pak nije zgodilo štogodi.
 U njoj ćeš naći lijek od tvoje nemoći,
 miran ćeš bit uvijek ako mož' tuj proći.
 A sad, nu, slušaj kako se od prve
 ulazi spila taj, a pametuj do mrve.¹⁴
 Naći ćeš **dvije gore** ke se ne prohode,
 pođ' dokle se more, **lug** ćeš nać i **vode**.
 Tuj ćeš na jednu doći toliku **tjeskotu**,
 Er ćeš mn'jet da se proć ne more dalje tu.
 Trijebi je¹⁵, neka znaš, kad dođeš u taj lug,
 jedan **štap da imaš debeo, tvrd i dug**.
Naprijed ga trijebi da nosiš kako slijep,
 pun'jestar er nije ni vrata, nego **procijep**,
 kako sve u spile u kojih najdraže
 sve stvari tej vile shranjuju i drže.
Zareni u nj sprave štap jako držeci,
 prvo ćeš nać trave pak jame i peći.
Čini štap da ti je jak, neka t' se ne zgiba,
 stvav' pamet da t' se pak **ne spuzne rad gliba**.
 U spili ćeš naći **jedzero jedno** tuj,
 nemoj ti kamo zač, zlo t' jutro, nu me čuj:
 gromor tuj mnokrat jes, nemoj se pripasti,
 neće te ubit trijes i neć' van upasti,
 zasve da govore tuj propas veliku,
 riječi su, nebore, na jednu priliku.
Nećeš se do pupka smokriti, majde ne,
 nu se čuj od kuka, koji je posred nje.
 Tuj će te naći **znoj tere ćeš biti nejak**,
A oni štap će tvoj mekši doć neg bumbak.¹⁶
 Ma ne haj, er veće dokli budeš nadvor¹⁷,
 trjebovat štap neće i pak će doć opor.
Napuzni prvi dan ako mož' do dvaes put,
Unutra tere van sved, da znaš poginut.
 Ma oto t' velju ja, bit [t]i će **put prvi**
 Ne samo do znoja ma bogme **do krvi**.

¹⁴ do mrve = do najmanje pojedinosti, sasvim

¹⁵ potrebno je

¹⁶ bumbak= pamuk

¹⁷ nadvor=van

Za razliku od Kotruljevićeva teksta koji je prema najranijim antičkim običajima uveo uzvišenu mitsku fabulaciju o stotinu djevica i ratničkom podvigu, ovdje imamo tipični ranonovovijekovni pristup poduci o spolnosti koju su pratile salve smijeha, pa tako u izvaniluzionističkom prologu kada se pisac/glumac obraća publici i rezimira dramsku radnju upravo uz opis scene sa staricom domeće „tuj ćete imat smijeh.“ Vrijeme je to kada je Erazmo Roterdamski u svojim *Razgovorima* savjetovao svakom đaku izbor dobre bludnice.¹⁸ S druge strane Kotruljević kao izvrsno obrazovani humanist obnavlja antičke mitove, a nedvojbeno da je mogao poznavati jedan od najstarijih romana Heleodorovog *Teagena i Harikleju* (3. st. pr. Kr.) u kojem se pripovijeda o „ljubavnim borbama“ onoga koji pogiba od Erosovih strijela.¹⁹ Iako je dugo bila prihvaćena teza Erwin Rohdea (1876.) da se grčki erotski roman formirao između 2. i 6. st. pr. Kr. poslije se uspostavilo da su oni postojali i ranije. Karl Kerényi (1927.) iznio je novu hipotezu o nastanku grčkog ljubavnog romana. Dotada se u helenističkoj prozi vidio odraz orijentalnog mita o Ozirisu.²⁰ Smatralo se da je prototip Boga ljubavni par koji prolazi kroz patnje, bijeg i avanture koje se okončavaju konačnim spajanjem. pisci antičkih ljubavnih romana interveniraju u sadržaj egipatskog religijskog mita, kojega preslikavaju na čovjekov svijet. Kerényi zapravo odbija ovu hipotezu koja daje preveliki značaj perifernim temama, a priznaje samo utjecaj orijentalnih mističnih kultova. Zahvaljujući Plutarhu nama je danas poznat orijentalni mit o Ozirisu i Izidi, no ovaj je rimski pisac biografija bio Kotruljevićev rado čitani i parafrazirani pisac tumačio seksualni moral Spartanaca koji je bio usklađen s ratničkim podvizima. Zakoni u Sparti omogućili su ženama najveću slobodu u tadašnjem grčkom svijetu. Mogle su se baviti sportom ([hrvanjem](#), trčanjem te [bacanjem koplja](#) i [diska](#)) i to u

¹⁸ Usp. Michel Foucault, *Istorija seksualnosti*, I., prevela J. Stakić, Prosveta, Beograd, 1978.

¹⁹ Usp. Denis de Reugemont, *Ljubav i zapad*, ibid., str. 240.

²⁰ Egipatski Mit o Izidi i Ozirisu jedan je od najpoznatijih mitova uopće. Božica neba Nut i bog zemlje Geb roditelji su posljednjih pet bogova u nizu kozmogeneze (Oziris, Set, Izida, Neftis, Horus). Oziris je (kao prvorođeni sin) preuzeo pravo na Gebovo prijestolje i vladao Egiptom. Ozirisova supruga bila je Izida. Set je želio preoteti Ozirisovo prijestolje i u tu svrhu se odlučio za ubojstvo. Set je uz pomoć sedamdeset dva zavjernika naveo Ozirisa da legne u sarkofag koji mu je tobože ponuđen na poklon, a onda su ga zatvorili i bacili u rijeku. Kad je Oziris umro, Izida je tražila njegovo tijelo. Voda je odnijela lijes u Biblos na jedan tamarisov grm. Iz grma je izraslo drvo i sarkofag se našao na njegovoj krošnji. Kad ga je Izida našla, u obliku ptice spolno opći s Ozirisom i začinje sina – Horusa mlađeg. Set je ponovno našao Ozirisovo tijelo, rastrgao ga je na četrnaest dijelova i razbacao diljem Egipta. Izida je opet krenula u potragu za tijelom. Pomagao joj je Anubis, a na mjestima gdje su našli dijelove Ozirisa Izida je utemeljila svetišta. Anubis je obavio mumifikaciju Ozirisa. Zatim je Oziris uskrsnuo i postao vladar drugog svijeta.

grčkom stilu, bez odjeće. Likurgovi zakoni o odnosu supružnika bili su za Spartanku povoljni. Ako spartanska žena nakon nekog vremena u braku ne bi zanjela bilo joj je dopušteno da ode od muža i pronađe nekoga s kime će dobiti dijete. Sva su ova dopuštenja imala za cilj povećavanje agresivnosti vojnika i stvaranje što kvalitetnijeg militarističkog društva.

Tjelesnost idealnog trgovca i njegove supruge:

„Umjereno opći, jer ti učiš svoju ženu dobru vladanju. Izrodit ćeš djecu i učiniti ljubav savršenijom i cjelovitijom. Drugačije moraš s njom govoriti u društvu, a drugačije nasamo: u društvu časno, pošteno i stidljivo u govoru, šali i ophođenju, a nasamo zabavno, ljubežljivo i čedno. Ne čini je ljubomornom i sumnjičavom, uzvrćaj joj u potpunosti nesmanjenu ljubav, ne budi požudan. Učini je ženom, a ne bludnicom i ne pokazujte se jedan drugome ogolivši stidne organe.,,

Ravnopravnost u jednom tijelu/spolnom aktu:

„Dobro pazite da budete stidljivi u riječima i u činima, pristojno se i pošteno ophodite, čuvajte bračnu vjernost i budite umjereni, te što čednije budete živjeli, to će te se više ljubiti i željeti. Jedan bračni drug treba podnositi narav drugoga, inače to ne bi bio pravi brak i drugarstvo. Nemoj se hvaliti da znaš sve ženske stvari. Ako ih znaš iz čitanja ili čuvenja, pravi se nevještim i za živu glavu nemoj s njome o tome zametati razgovora. Živi uzdržljivo i budi vjeran svojoj ženi, jer je to zapovijed kako kaže sv. Pavao: „Ne varajte jedni drugo.“ Ti ćeš doprinijeti da te ona ne vara, jer ako ti ne zavodiš tuđe žene, neće ni drugi tvoju. Stoga kaže Aristotel: „Iz obzira prema Bogu, pred kojim si se zakleo svojoj ženi, moraš ostati vjeran, jer tko to prezire, prezire samog Boga.“ Velika je čast umjerenoj ženi ako vidi da njen muž čisto živi i ne misli na druge žene, pa stoga izvan svih drugih misli na svoju i budi joj vjeran, a ona će se tim više truditi da bude takva svom mužu čim više spozna da je vjerno ljubi. Stoga razborit čovjek ne smije zanemariti poštovanje koje duguje roditeljima, djeci i ženi i mora davati svakome što je pravo i razumno, jer svatko teško osjeti ako mu se uskrati poštovanje. Čovjek je zadovoljan kad dobiva mnoge stvari, ali pokušaj li mu oduzeti sitnicu, ne trpi. Ništa se više ne priliči ženi, niti smije biti draže mužu od sveta, neporočna i čestita drugarstva.“

O vanbračnoj djeci, zlim ženama i bračnoj nevjeri. Lekcija o vjernosti na primjerima iz kataloga mitskih osoba

Stoga ne smije muškarac ostaviti sjeme bilo gdje jer se od nevrijednih i zlih žena ne rađaju djeca slična onoj iz prvog braka. Time zakonita žena gubi poštovanje, djeci se nanosi uvreda, a on se s tih razloga sramoti.²¹ Odisej je tako mislio pa se iznevjerio Penelopi, premda je bio daleko od nje. Agamemnon iz ljubavi prema Kliseidi sagriješio protiv vlastite žene Klitemnestre, pa mu je ona vratila milo za drago s Egistom. Tako Bog dopušta kako kaže Seneka, da krivca zločin slijedi. Odisej se nije htio iznevjeriti Penelopi, mada ga je Atlasova kći molila da ostane s njom. Kirki, koja mu je mnogo toga obećala, odgovorio je da ni za čim ne žudi više nego za svojom domovinom, pa neka je ona siromašna i kršna. Na taj je način čuvao stalnu i čvrstu vjeru prema svojoj ženi, pa je zaslužio slično s njezine strane. U govoru koji je izrekao pjesnik Homer stoji da nema bolje stvari na svijetu do kad muž i žena i jednodušno upravljaju svojim domom.²² Moraš imati savršenu vjeru i ljubav jer je brak bio ustanovljen kako kaže sv. Toma (In.4.odjeljak 26), za rađanje djece, što bijaše nužno, sve i da Adam nije sagriješio, a Bog ga je ustanovio prije Adamova grijeha na taj način što je stvorio ženu iz rebra čovjekova za njegovu družicu i rekao im: „Rastite i množite se.“ Adam tad odgovori: „Kost moje kosti i meso mojeg mesa“, a ove je riječi rekao nadahnut od Boga jer je spoznao njegovu ustanovu.

Bračni zavjet prema kanonskom pravu:

Brak, ukoliko pomaže protiv biča grijeha, bi ustanovljen u doba prirodnih zakona. Ukoliko predstavlja odluku stranaka, ustanovljen je po Mojsijevu zakonu. Ukoliko znači združenje, ustanovljen je od Krista i Crkve Novom zakonu. Ovako kaže sv. Toma, 32, pitanje 2. Pamti da je iz dva razloga bio ustanovljen brak, za rađanje djece i odgoj djece na slavu Božjih riječi „Rastite i množite se“ i da se izbjegne blud. (Poslanica Korinćanima 7: „Poradi bluda neka svatko ima svoju ženu, i svaka žena svoga muža“, a to je bilo određeno da se izbjegne grijeh.) Sporedni su razlozi mnogi, ponekad je razlog pomirdba, drugi put ljepota i bogatstvo. Iako ti razlozi nisu prema Bogu glavni, ipak, pošto je bračni drug učinjen i iz tih razloga, dosta je da ga namjeravaju sklopiti po riječima: „De praesenti“, 32 pitanje 2. Deu.32. ima: „Ako vidiš lijepu ženu među robljem, zavoliš je i hoćeš je za ženu, uvest ćeš je u svoju kuću.“ Prema Rajmundu, uglavnom su tri dobra u braku: vjernost, djeca i sakrament, 27, pitanje 2, „Sve.“ Vjernost da se muž ne hvata druge žene, a žena drugog muškarca. Dobro u djeci sastoji se u tome da je roditelji ljube, odgajaju i poučavaju u vjeri, a u sakramentu da se brak ne rastavi jer idu u samostan ili da izbjegnu bludničenje. Uza sve to, vjeran je brak, ako je pravomoćno sklopljen i zatim izvršen, nerazrješiv do smrti. Tri su spomenute stvari bitne za brak u tolikoj mjeri da ako se u nečem ne slažu, obesnažuju sklopljeni bračni ugovor.

²¹ Slavica Stojan, *Vjernice i nevjernice*

²² Zakonita žena stoji u kući i „ravnopravna“, je u vođenju kućanstva.

Antologija citata apostola i crkvenih otaca: normiranje spolnih odnosa i reguliranje tjelesnosti

Stoga, kad je brak sklopljen, muž nema ovlasti nad svojim tijelom, već žena, i žena nema više vlasti nad svojim tijelom, već muž. Ne moraju odmah, čim je brak sklopljen, vršiti bračne dužnosti jedno prema drugome, već se čeka dva mjeseca iz triju razloga prema sv. Tomi, In.4, odj. 27. Prvo, da imaju vremena razmisliti hoće li se zaređiti, drugo, da se spreme potrebne stvari za vjenčanje i, treće, da muž ne omalovaži datum za koji želi da bude odgođen. Prema Vilimu smrtno griješi koji prije bračnog blagoslova ima ženu ima ženu u mjestima gdje je običaj da se daje bračni blagoslov. Ali ako zaručnica misli da muž hoće brak, grijeh joj je oprostjen, osim ako se izričito ne pojave neki snovi prijevare budući da je velika razlika između njih u rangi i imetku. Među sobom moraju vršiti bračnu dužnost po vlasti koju imaju svaki nad svojim drugom i po vezi sakramenta, kako je gore rečeno. Muž je oprostjen ako je bolestan, jer u tom slučaju žena nema vlasti nad tijelom muža svoga, budući da bi to bilo protiv održanja njegove osobe, pa ako traži preko mjere, to nije opravdan zahtjev, već neopravdan. Da li griješi tko se onesposobi da vrši bračne dužnosti? Na to odgovaram: ako je postao nemoćan zbog pretjeranog vršenja, žena nema pravo tražiti više, a ako je drugi uzrok nemoći, ne griješi ako se radi o dopuštenoj stvari, kao npr. o umjerenu postu. Ako se radi o nedopuštenom razlogu, griješi. Grijeh žene koja se na bilo koji način oda bludu pripisuje se mužu. Je li bračni akt grijeh? Ako opće radi rađanja djece, nije grijeh već zasluga. (Prva poslanica, 7, „Ako se djevica uda, ne griješi.“ Postanak 8, „Rastite i množite se i napunite zemlju“). Ako se spajaju radi ispunjavanja međusobne dužnosti, ne griješe. Prva poslanica Korinćanima, 7: „Neka muž prema ženi vrši bračnu dužnost.“ Ako je razlog olakšanje, jer se inače ne mogu suzdržavati, to je prema Augustu laki grijeh: „Zlo nesuzdržljivosti sastoji se u tome da muž pozna ženu i preko potrebnoga za rađanje djece, ali i to je bračno dobro, pa je zbog njega to zlo laki grijeh.“ Po sv. Tomi, kad netko iz naslade opći sa ženom koja se još ne nalazi u braku, tj. ako ima onu koja mu još nije ženom, smrtno griješi, jer taj gorući ljubavnik pravi preljub s vlastitom ženom, a nema gore stvari nego voljeti ženu kao preljubnicu (32, pitanje 4, Porijeklo). Ako netko pozna ženu radi zdravlja, taj je nalik onome koji se nastoji krstiti radi tjelesnog zdravlja, jer ovo nije za to određeno. Kako kaže Toma, In.4, odjeljak 32, muž je obvezan vršiti bračnu dužnost prema ženi ne samo onda kad ona to izričito traži nego kad je to po znacima očito. To ne vrijedi u obratnom smjeru jer se žene više srame da traže ispunjavanje dužnosti. Muž ne smije opominjati ženu da ne traži odnosa ako ne postoji valjan razlog, a ni onda ne smije insistirati zbog opasnosti koja može nastati. Na zapovijedane blagdane i postove neka ne traže vršenje bračne dužnosti, ali ako jedan bračni drug zatraži, drugi mora izvršiti. Pavao u Poslanici Korinćanima, 2, kaže: „Ne kratite jedno drugome osim ako se možda dogovorite

za vrijeme...“, jer se na dane procesija i postova ne smiju spajati budući da se izmori ono što se traži. Tko iz slabosti popusti pohoti ili ne poštuje vrijeme ili po nagovoru crkvenih ljudi to učini, lako griješi. Na svetu mjestu supruzi ne smiju ni u kojem slučaju ni tražiti ni izvršiti bračnu dužnost, jer je s mjestom drugačije nego s vremenom.²³ U doba trudnoće, ako nije pogibeljno, bračna se dužnost mora vršiti, a može se i štoviše tražiti, što nije smrtni grijeh, jer brak ne služi samo prirodnoj svrsi, nego i za ispomoć. Ako bi bilo opasno, ne smije se tražiti ni izvršavati dužnost. Žensko pranje može biti mjesečno i trajno. U ovom drugom slučaju, ako se dužnost vrši uz gornje obzire, nije grijeh, jer bi inače trebalo da se muž uvijek uzdrži, a da žena pita. (Kod normalne menstruacije) ako muž traži, treba razlikovati: Ako pita i zna, ona ga mora moliti da odustane, ali ne suviše djelotvorno da ne bi na taj način došao u prigodu da upadne u štetne poroke. Ako pita a ne zna, onda će žena razborito navesti kakvu boljeticu. Ako pak na svaki način navaljuje, ona mora izvršiti dužnost. Svoje bolove nije razumno uvijek otkrivati mužu, kako je on ne bi zamrzio, osim ako se ne uzda u njegovu razboritost.

Postoje dva načina protuprirodne upotrebe žene: izostavljanje prirodne posude²⁴ ili propisani prirodni način, ali u drugom položaju. Prvo je uvijek smrtni grijeh jer je tako namjera osujećena. Drugo nije uvijek smrtni grijeh, kako neki kažu, ali ponekad može biti znak ljudske putenosti i ozbiljan grijeh, koji je tim veći što se taj način više odaljuje od prirodnoga, a može i ne biti grijeh kad tjelesno stanje ne dopušta prirodno način. Po Vilimu vrijedi kao isprika bolest ili pogibelj u trudnoći.

Da li žena koja je izvršila preljub gubi pravo da od muža traži izvršavanje dužnosti? Odgovaram po Rajmundu da, kako se čini, gubi po sudu duše, jer ako griješi protiv zakona, kalja brak i stoga ne smije tražiti prije nego spere krivicu, ali mora dati, kad je obvezno.

Komu je žena pred porodom, taj može zamoljen vršiti dužnost, ali ne smije pitati.

„Sve do kraja osamnaestog stoljeća, tri velika izričita zakonika – osim običajnih pravila i sputavanja mijena – određivala su zakonitost seksualnih radnji: kanonsko pravo, kršćanska pastorala i građanski zakon. Oni su određivali svaki na svoj način podjelu na dopušteno i nedopušteno. [...] Spolni život supružnika bio je prepun pravila i preporuka. Bračni odnos bio je središte najvećih ograničenja.“²⁵ Naime, u praksi srednjovjekovne crkvene pastorale napisani su priručnici koji su za ispovijedanje koji su se smatrali neophodnima da bi ispovijed bila potpuna. Oni su kao u Kotruljevićevom tekstu zahtijevali da se opiše položaj tijela svakog supružnika, pokreti i dodiri. Riječ je o vrlo detaljnom

²³ Zanimljivo je domjetnut kako u onodobnom Dubrovniku prostitutkama je bilo zabranjeno davati svoje usluge.

²⁴ Posuda

²⁵ Michel Foucault, *Istorija seksualnosti*, I., prevela J. Stakić, Prosveta, Beograd, 1978.

opisu spolnoga čina u svakom trenutku njegova odvijanja. Ovakva se praksa, u većoj ili manjoj mjeri, održava sve do sedamnaestog stoljeća, kada se ona suprotno obrće u sve veću diskreciju, inzistira se na što većoj apstinenciji a putenost postaje izvorom svih grijeha ili, kako navodi Foucault, pojedina mjesta iz *Priručnika za pokajnika* (1695) Segrerija u kojem se seksualnost opisuje kao „tvar koja nalikule smoli koja, kad se njome rukuje kako se već može, pa iako nam je želja samo da je odbacimo daleko od sebe, ipak prlja i uvijek skrnavi.“²⁶ Naravno *razvitak* kršćanske pastorale išao je u korak i sa promjenama koje su razvijale u kulturnoj povijesti prema sve zapretnijim mrežama svjetovne vlasti koja će sa začetkom zapadnoeuropskog građanskog društva govor o seksualnosti pretvoriti u *scientia sexualis* za razliku od istočne kulture koja je bila tematskim izvorom prvih ljubavnih romana i koja će zadržati odnos prema putenosti u okvirima *ars eroticae*.

Deklarativna ravnopravnost supružnika ili happy ending:

Naposljetku, i iz obzira prema obvezi, skladnom življenju i međusobnoj ljubavi bračni drugovi moraju biti vjerni jedno drugome, i ako tako rade, sačuvati će bračnu ljubav trajno, kako smo opširnije raspravljali u gore spomenutom djelu.

Vrste djece

Djece ima četiri vrste. (1) Jedna su zakonita i ona se rađaju iz zakonita braka. (2) Drugo su nezakonita djeca. Ona su rođena od mladića i nevjenčane žene, koja može kasnije i da bude supruga. (3) Treća su samo ozakonjena, a to su posvojjad. (4) Četvrto su kopilad, tj. izvanbračna djeca, koja su nastala iz preljuba, rodoskrvnuća ili drugog zakonom zabranjenog odnošaja. Oni ne mogu ništa baštinit od oca.

Kotruljević na gore navedenom mjestu pogrđno govori o **ženama** koje rađaju izvanbračnu djecu. Stoga je **pogrđda** usmjerena na **grieh** u kojem su djeca začeta, dok je **kletva** upućena zlim **ženama**, a onda i **djeci**: „ne smije muškarac ostaviti **sjeme** bilo gdje jer se od **nevrijednih i zlih žena** ne rađaju **djeca slična onoj iz prvog braka**.“ Može se pretpostaviti da Nahodište ili Hospital milosrđa (*Ospitale della mistericordita*) koje je odlukom Velikog vijeća podignuto 1432. nije izgrađeno samo zbog toga, kako piše Zdenka Marković, jer su „Dubrovčani bili puni humanosti“ i prepuni „osobne odgovornosti.“ Nadalje autorica piše: „Najdiskretinije [nahodište] valjda na svijetu: u nahodište su – bilo danju ili noću, s pomoću posebne sprave u obliku kola, tzv. okretaljke (ruote, rote), uzidane u prozor tik uz ulazna vrata, - na glas zvonca, nepoznate dvije ruke izvana, - na glas zvonca, nepoznate dvije ruke izvana predavale dijete, ali isto ga

²⁶ Michel Foucault, *Istorija seksualnosti*, ibid., str. 22.

tako dvije nepoznate ruke iznutra primale čuvajući njegovu tajnu. Sačuvani kameni dokumenat o toj instituciji postoji danas još u Zlatarićevoj ulici br. 3: prozor bivše okretaljke i kameni nadvratnik s uklesanim stihom iz 38. psalma Davidova (redak 4): *Cochalvit cor mev itra me et me ditatioe mea exardescet ignis (Goruće mi postade srce u grudima i kad bih mislio na to, razgorio bi se oganj).*“ Ovaj opis dubrovačkog nahodišta upućuje i na nešto drugo: inovativni postupak ruote jamčio je diskreciju ne samo majkama, već i očevima nezakonite djece. Uopće, dijabolizacija nezakonite djece bila je u „propagandnoj“ službi vladalačkog aparata i očuvanja društvenog poretka tako da je Veliko vijeće podiglo nahodište gdje se je donekle regulirala ova neželjena društvena pojava prisilom/zastrašivanjem žena da ne zadržavaju djecu i ne prokazuju njihove očeve već da ih predaju na posvojenje.

Mavro Vetranović napisao je vrlo zagonetnu pjesmu o nezakonitoj djeci koju pogrdno naziva *spurjanima (kopiladi)*.

Pjesanca spurjanom

Ja ne vijem spurjani zašto se pristoji,
 vaj da vas svijet hrani, njeguje i goji?
 Zašto je velik trud i težak za dosti,
 učinit pravi sud mojojzi slabosti
 od vaše naravi, s kojom je opak vaj.
 Ki vas vrag objavi i sazda na svijet saj?
 Čudi ste opake ter vaša utroba
 od muoca i od maske puna je svijeh zloba.
 Tijem recte za ljubav, tijem recte sad pravo,
 što je opak vaš narav, tako vam bit zdravo!
 Što je rebro deveto, što je rebro liho toj,
 opako i proketo, ter ne ima takmen broj,
 od ljudi vrsti svoj kako je dano zgar,
 da imaju pravi broj po takam od rebar?
 I kriva rebra taj od vaše naravi
 ne ima moć vas svijet saj, da ih uprav ispravi.
 Još vaše utrobe, k tomuj bih rad znati,
 bez broja te zlobe gdje mogu zdržati?
 Zač vaša huda ćud i javi i speći
 njeguje velik trud, svako zlo misleći;
 i u brijeme u svako himbeno hitro vi

sa svacijem opako živete vazda svi.
 Vijem, da se rađate pod skalom u tmasti,
 i očinstvo strađate, strađate i časti.
 I kad ste vi siti, sedlat se ne date,
 neg li se kopiti na konjsku prucate;
 ni od ljudi ni od boga još stida ne imate,
 gdje ljuto svakoga jezikom badate;
 i gdje mir čujete, nalijepom od zmiije
 iskrnjijeh trujete, da se mir zabije.
 Tijem mudri govore, i ja sud činim taj,
 da vrl'ju ne more stvar sazdat na svijet saj,
 ner narav opaki od vaše zle struke,
 ka plodi trud svaki i s trudom sve muke.
 Zač u vas nije nada, zač opak vaš narav
 krmi vas i vlada, jak timun gnjilu plav.
 I ako se kad godi, o pokrovni vrazi,
 u rijetko prigodi, da ste vidjet blazi,
 nije fide u tomuj i u toj se nitkore
 na svijetu ovomuj ufati ne more;
 zač je toj kratka stvar. Tijem mudar govori,
 tekući da tovar brzo se umori;
 ter vašu krivu ćud opake naravi
 človeči nijedan sud ne može da ispravi.
 Tko li ju ispravlja, trud mu je zaman vas,
 i tuge ponavlja to gore svaki čas;
 bijela i šarena zač ćeš prije nač vrana,
 i đavla krštena, neg blaga spurjana.
 I u svem se poznavaj, o višnji bože moj,
 koga je narava đavolje sjeme toj.
 Vrla je narava, ter meu sve ostalo
 vazda se prodava dinara za malo;
 pod nebom na svijet saj nu ne može biti
 trgovac vajmeh taj, tko ga će kupiti.
 Zašto je za ništa, zač ga svak pogrdi,
 kako stog buništa tugljivo ki smrdi;
 nit ga tko kupuje, zač gdje se nahodi,

željno s[v]e tuguje i žalos provodi.
 I pasju tu lavu na svijeti nitkore
 za rep ni za glavu uhvatit ne more;
 zašto je pužljiva, kako no jegulja,
 i većma tugljiva neg pusta godulja.
 A nitkor ne zna toj, ner tko je u tuzi,
 kako no život moj, ki željno prosuzi,
 gorčije od jada, od truda i od muke,
 tužna rad nesklada od đavlje te struke,
 kojoj bi dana vlas, a ne vijem od koga,
 da mene svaki čas progoni neboga.
 Od osla i kobile povržen u zao čas;
 petne mi sve žile podgriže kako pas,
 sve žile od peta zgrize mi do kosti
 taj struka prokleta s velikom gorkosti.
 Druge mi ne lipše još š njega tužice,
 gdje njivu najlipše posijah pšenice,
 i bješe to žito u njivu sijano,
 i svijetlo i čisto po zrno izbrano:
 nu đaval pakljeni, na koga cvilim ja,
 svu vratom tu meni njivicu posija,
 ter mi se ne rodi pšenica taj čista,
 ner se vrat rasplodi, koji je za ništa;
 ter đavlje sjeme toj, ter đavlje toj sjeme
 skončava život moj svaki čas i vrime.
 Zač vajmeh na svijeti ne mogu sve sile
 zemlje van podrijeti svoj korijen ni žile;
 krjepeno zač stoji i posahnut neće,
 i svak se čas goji i plodi to veće.
 Lje sve to pogrđih veselo za dosti,
 zač se vas potvrđih u božjoj milosti,
 ki neće človjeka kako prav gospodar
 pravedna do vijeka ostavit nikadar.
 Tijem Himen blaženi, ako se može rijet,
 kopile proženi pod zemlju na on svijet;
 a pravi pir ljubi svaki čas i vrijeme,

neka se pogubi do trage zlo sjeme;
pogubi do traga, zač vajmeh, Himen moj,
u pakli nije vruga, kako je sjeme toj;
i veće nije muke, ni u pakli ki gori,
ner pasje te struke, ka svaku zled tvori,
s kojom su porazi i jadne pečali,
prid kijem bi svi vrazi napokon bježali.
Ter se će pravo rijet, ako se toj zgodi,
ovo se vas saj svijet prokletstva slobodi.
Kopili ljuveni, tako ja da sam zdrav,
vjerujte vi meni, da vam ću rijet uprav:
ne bih rad za svijet vas, dokli sam na svijeti,
vazet vam pošten glas ni od vas što rijeti;
a toj zna bog pravi, svakoja ki vlada,
da od vas ljubavi ne štedim nikada,
nit se ću braniti do groba po sve dni
vašu čas shraniti i vaš glas počteni.
Narodi lje svaci, ki vam ćud poznaju,
da ste vi opaci, razlogom provaju,
i općeno govore: pod nebom na svit saj
da ništor nije gore, ner li vaš narav taj.
Kako je svijem znano i sami znate svi,
da vam nije zgar dano, pravedni da ste vi;
i narav nije dala vam, da se može rijet,
da vam se da hvala ni u čem na saj svijet.
Zač se će prije more ožicom pripljuti,
ali se sve gore gori dnom svrnuti,
ali se bijesan lav s kozlići smiriti,
neg opak vaš narav s bolijem se mijeniti.
Zatoj vas molim svijeh, kopili ljuveni,
ako vi koji grijeh scijenite u meni,
da opak u ćud vašu pojući pozlobno
u pjesni ja glašu, ako nije podobno:
grijeh meni ne dajte, ni vele ni malo,
zač se u toj varate bogato i debelo.
Zač mudri govore, da vam je svijem znati:

bio se grad vrh gore ne može tajati,
 i govedo bijelo tko ne umije poznati,
 tomu je i djelo slijepcem ga nazvati.
 Još slijepca na svijeti onoga zovem ja,
 tko sunce vidjeti ne može, kada sja.
 I na sto tko nogu oda psa postavlja,
 i togaj rijet mogu da zaman trud spravlja;
 za ništor za drugo, ner dala nije narav,
 na stolu u dugo da stoji pasja lav,
 ter takoj ter takoj, kad se na sto stavi,
 opet se tutako prije pod sto sva spravi.
 Zatoj vas svijet sudi i narodi svaci,
 da ste svi zle ćudi i da ste opaci;
 nit se nać tko može, nit se će objavit,
 da vam krivo može rebarce ispraviti.
 Oto ste čuli sad, zašto ste svi hudi
 i ki se goji gad pri vašoj zloj ćudi.
 Tijem sada za ljubav ne krivte život moj,
 ner vašu zlu narav, ka vam je dala toj.
 Zatoj se ja bolim, bolježljiv ter tako
 bogom se svijem molim ljuveno i slatko,
 s velikom ljubavi da se k vam obrate,
 vašojzi naravi da zlu ćud prikrate,
 neka se može rijet: ako se toj zgodi,
 truda se vas saj svijet na volju slobodi.

Savjetnik o pravljenju djece, trudnoći, i dojenju:

Kad praviš djecu, pazi da ne općiš s ženom u doba mjesečnog pranja jer odatle nastaju gubava djeca, a ni poslije jela, jer se hrana u želucu kvvari, pa se rađaju boležljiva djeca, koja obično malo žive nakon poroda. Mnogo hvalim kad ih doje vlastite majke, jer djeca mnogo nasljeđuju preko mlijeka. Ako majka nema mlijeka, što se događa, moraš naći ženu dobro građenu, lijepu, ćudorednu, zdravu i lijepih crta lica, a osobito trijeznu da ti doji dijete. Učinit ćeš da ne pije vina dok doji, jer se time kvvari krv. Zapamti da žene mogu imati djecu do pedesete godine, a muškarci do osamdesete. Tako priča Solin da je Masinisa, numidski kralj, imao sina sa 76 godina, a Katon je nakon navršenih 80 godina sa

kćeri svog štićenika Golona dobio djeda Katona Utičkoga. Nalazimo primjere da je žena prvo začela jedno dijete, pa drugo i rodila i jedno i drugo.²⁷ Tako se čita o braći Herkulu i Ifidu da je svaki rođen u svoje vrijeme, prema tome kad je bio začet, a prokoneška²⁸ je od dva preljuba rodila dva sina, svakog sličnog svom ocu. Žene koje žele sačuvati začecje moraju paziti da ne kihnu poslije općenja. Desetog dana iza začecja pokazuje se trudnoća glavoboljom. Žena je nemirna, mutne su joj oči, gade joj se jela, gubi tek i okus. Ako je muško žena dobije ljepšu boju, te iza 40 dana počinje mu kucati srce, ako je žensko poslije 9629 dana. Žena blijedi. Ali jede puno slanijih stvari, dijete gubi nokte. Čim se djeca rode, treba ih priučiti na hladnoću. Aristotel priča da su Makedonci običavali kupati svoje sinove u rijeci da ih priuče na studen i da im tijelo očvrstne. Čitamo o Pliniju Starijem, kako piše njegov nećak Plinije Mlađi u jednoj poslanici, da se u ljetno doba o podne svlačio gol i kupao u hladnoj vodi, a zatim je ležao na suncu da učini svoje tijelo čvrstim i čilijim. On sam priča da su ljudi koji se rađaju u toplim krajevima niži i tamniji zbog vanjske vrućine, koja rastvara nutarnju toplinu i smanjuje rast³⁰, a u hladnijim krajevima ljudi su viši i svjetliji jer izvanjska studen ne da prirodnoj toplini iz tijela, pa ona potiče rast i umnožava duševne snage.³¹ Sinovi moraju naučiti da trpe tegobu neuredna spavanja i bdijenja, da jedu i da ne jedu, da hodaju ili borave na žezi ili studeni i sl. kako bi se naučili na nagle promjene da kasnije kad ih nužno zadese ne obole.³²

Obrazovanje dječaka trgovca

Kad se dečka uzme od dojilje, mora mu se dati dobra učitelj, koji će ga naučiti dobru vladanju, gramatici, retorici i još kako će se uzdržavati da ne bi zapao u malodušnost ako izgubi imetak³³, jer trgovci bez para ne vrijede u struci kao što ni kovači i zlatari ne vrijede bez svog alata. Kad poodrastu, moraš ih dati dobru i vještu trgovcu da nauče struku, jer mnogi žele biti majstori bez učitelja, a to nije moguće. Ima među nama ljudi koji nisu imali učitelja kao što se ponekad može slikarstvo, ali ipak treba imati učitelja da naučiš razrijedit boje. Trgovac dobiva sve od učitelja. Dobro je rekao Boetije u O školskoj stezi: „Jao onom učitelju koji nije znao biti učenikom.“ Čudno bi bilo kad bi netko sam po sebi raspolagao znanjem, a oni koji niti po sebi znaju, niti od drugom uče, mogu se ubrojiti među životinje. Stoga reče Aristotel: „Najbolji je pak onaj koji zna sve

²⁷ Jedan od prvih spomena blizanaca u hrvatskoj literaturi.

²⁸ Prokonnesos je otok u Mramornom moru

²⁹ Simbolici brojeva vidi poglavlje u ovoj knjizi.

³⁰ Pribojević

³¹ Faucault

³² Povezano s trgovčevim zanimanjem i njegovim putovanjima. Faucault

³³ Vidi M. Držić, „Dundo Maroje“, *Djela*, priredio F. Čale, 1979. Vidi sudbinu o trgovačkom bankrotu Držićevog oca i braće: S. P. Novak, „Životopis“, *Leksikon Marina Držića*, ur. S.P. Novak et alia, Zagreb, 2009.

od sebe. On sebe bolje sprema. A opet, dobar je i onaj koji ne zna od sebe, vjeruje onome koji pametno misli. Onaj koji niti zna niti vjeruje onome koji pametno misli ovdje ni u jednom poslu nije koristan.“ [...]

Dezvijani/ Razmetni sinovi

Zatim ne dopusti da ti sin rukuje novcem dok ne sazna što je novac, koliko vrijedi i kako se mučno stječe. Stoga se u našem gradu i iznosi ona priča o onom poštenjačini koji je putovao trgujući osobito po Levantu, te je imao uvijek na skladištu papra. Svim susjedima i prijateljima koji su tražili papra njegova bi žena učinila uslugu, tako da bi potrošila što je on zaradio. Budući da je njezin muž nije mogao od toga odučiti, odvede je u Aleksandriju na galiji, na kojoj je ona boravila na vrlo uskoj sobici na krmi, i ponekad bi joj netko stao na trbuh nogom nehotice, kako se događa. Najzad, bilo bi joj neudobno u svakom pogledu, tako da joj se pričinilo tisuću godina dok se vratila. Kad je došla kući i susjede je zapitale da im da papra, odgovorila im je: 'O, da vi znate, žene, kakvom se mukom i krvavim znojem zarađuje papar, bile biste obzirnije u traženju.' Kad tvoj sin iskusi kako je teško steći, obuzdat će mladenačku rasipnost. I pazi, ako koji put izgubi na prvom putovanju, bolje je nego da je dobio, jer shvati teškoće i nauči kako treba da bude snalažljiv i da spriječi gubitke, a kad dobije, misli da će uvijek dobivati, postaje presmion i umišljen te izazove mnoge poremećaje. Toliko te zlo čeka da ćeš, kad budeš pametniji, reći da ja o tome nemam ni pojma. Svi oni koji drže da znaju malo ili ništa, dosta znaju, a oni koji umišljaju da znaju mnogo, ne znaju ništa, te dobro kao Firentinac: 'Mnogo zna tko zna da malo zna; tko misli da mnogo zna, taj vrlo malo zna; tko pak misli da sve zna, taj tek ništa ne zna, a sve zna tko se u svemu podučio i posavjetovati dade.'

Kotruljević je dovršio knjigu 25.8. 1458. Ova rečenica svjedoči da su se barem 93 godine prije nego je izvođen Držićev *Dundo Maroje* u Dubrovniku „iznosile priče“ u funkciji poduke da se „sinovima ne dopusti rukovođenje novcem dok ne spoznaju njegovu vrijednost. Dramska radnja o *dezvijanom* sinu Maru koji *spendža* 5000 tisuća dukata svome ocu, trgovcu Maroju, povezuje se u *držicologiji* i s Držićevim hodočašćenjem u Rim uoči Svete godine 1550. Inače, trgovac Benedikt Kotruljević, kako spominju izvori, hodočastio je na Svetu godinu 1450. Radnja Držićeve komedije ne prikazuje poštenjačinu-trgovca, već obrnuto škrteca-trgovca. U *Dundu Maroju* nema trgovčeve žene kao dramskog lica.

U *Dundu Maroju* jedina žena koja putuje u potragu za zaručnikom jest Pera koja se „oblači na mušku“ da bi nesmetano putovala. Ova usmena fabulacija koju Kotruljević navodi već 1458. ne donosi samo poruku o težini zarade stečenog novca kojom bi podučio sina, a onda i suprugu, već trgovčevu ženu odgovara od

putovanja te navodi muke kojim bi bila podvrgnuta da se ipak odluči na putovanje sa mužem, jer bi joj mnogi „nehotično gazili po trbuhu“, jer bi joj bilo tijesno, jer bi joj takvo putovanje bilo „mučno i krvavo.“ Iz povijesnih izvora donekle je poznato kako onodobne dubrovačke žene nisu (gotovo) nikad mogle putovati. Ova naracija koja se je usmeno prenosila impregnirala je još jednu poruku: da se trgovčevoj ženi dokine svaka pomisao o zajedničkom putovanju. Stoga je Držićev scenski tekst poslao potpuno oprečnu poruku: Marovoj zaručnici nitko „ne staje na trbuh“, a jedino što ona u Rimu može vidjeti, jesu slike njezinog zaručnika koji rasipa novac na rimsku kurtizanu. U publici nisu mogle sjediti djevojke – zaručnice, ali znamo da su u publici sjedile žene, pa možda i pokoja supruga *idealnog* trgovca. Dugi nos obraća se ženama u prologu: ***Žene para li vam se ovo malo mirakulo Rim iz Dubrovnika gledat? Neka znate er Pommet-družina, kako ovo što je mučno umije dobro učinit, toliko bi bolje učinili drugu kugodi stvar koja je lašnja. I ako ne uzbude šena lijepa kako i prva, tužimo se na brijeme koje nam je arkitete odvelo, i ako komedija, od šta se ne varamo, ne uzbude vam toliko draga, ali vam će Dundo Maroje, Pommet, Grubiša i ostali drazi bit.*** Žene u publici mogle su vidjeti kako na toj pozornici nitko nikome ne staje na trbuh, kako se ništa ne zarađuje mukom i krvavim znojem, nego kako se nemilice troši na kolajne, svilu i marcipan, kako mladi (Maro) i stari (Ugo Tudešak) trgovci gube glavu za Laurom, koja nije Petrarcina muza, već je rimska kurtizana.